

גליון שבת

גליון שבת תש"א

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תש"ט

ש. ז. שרגאי : הרבנות במדינת ישראל

✱

ז. וילנאי : גרים בארץ-ישראל

✱

י. בזק : עורה כבודה

✱

ז. פלק : כוחא דהתירה

✱

ש. הכהן וינגרטן : אין תנאי בנשואין

✱

ל. י. רבינוביץ : הצעה לתפילה בישרון

✱

צ. אברבנאל : ר' ישעיה הורוויץ

זמני התפילה לחודש שבת

תפלת מנחה — 5.00 ; קבלת שבת — 5.15 ; דרשה על פרשת השבוע. לימוד "עין יעקב" — 7.00 ; שחרית — 8.00.	הדלקת הנר: 4.40	פ' בשלה י"א בשבט 6.2.71
מנחה גדולה — 12.45 ; מנחה — 4.50 ; ערבית במוצש"ק — 5.50.		
תפלת מנחה — 5.05 ; קבלת שבת — 5.20 ; דרשה על פרשת השבוע. לימוד "עין יעקב" — 7.00 ; שחרית — 8.00.	הדלקת הנר: 4.45	פ' יתרו י"ח בשבט 13.2.71
מנחה גדולה — 12.45 ; מנחה — 4.55 ; ערבית במוצש"ק — 5.55.		
תפלת מנחה — 5.10 ; קבלת שבת — 5.25 ; דרשה על פרשת השבוע. לימוד "עין יעקב" — 7.00 ; שחרית — 8.00.	הדלקת הנר: 4.51	פ' משפטים כ"ה בשבט 20.2.71
מנחה גדולה — 12.45 ; מנחה — 5.00 ; ערבית במוצש"ק — 6.00.		
תפלת מנחה — 5.20 ; קבלת שבת — 5.35 ; דרשה על פרשת השבוע. לימוד "עין יעקב" — 7.00 ; שחרית — 8.00.	הדלקת הנר: 4.57	פ' תרומה ב' באדר 27.2.71
מנחה גדולה — 12.45 ; מנחה — 5.05 ; ערבית במוצש"ק — 6.05.		

עירית ירושלים המחלקה לתרבות האגף לתרבות תורנית

משרד החינוך והתרבות
מרכז החסברה
המחלקה לסיוורים ולהדרכה

משרד החינוך והתרבות
המחלקה לתרבות תורנית

סיור למודי בארץ יהודה ובאתריה ההסטוריים ביום ד', ט"ו בשבט תשל"א (10.2.71)

ה מ ס ל ו ל : עין כרם, תל בית שמש, עזקה, עמק האלה, מצפה משואה, מקדה (המערה), מערות בית גוברין, לכיש, תל גת, קרית גת, אשקלון, יבנה העתיקה, אשדוד.

מנחה ומדריך : ד"ר א. בן אליהו

ה י צ י א ה : בשעה 7.30 בבוקר מרחבת בית העם רחוב בצלאל.
שעת סיום משוערת בשעה 7.00 בערב.

ה ה ר ש מ ה : במשרד המחלקה לחינוך רח' יפו 34, בחדר 37, עד יום ששי
5.2.70 בין השעות 12—9 לפנה"צ.

דמי השתתפות 6.00 ל"י. — לחיילים, לבני ישיבות ולסטודנטים הנחה.

ישרון

ירחון בהוצאת הסתדרות "ישרון", ירושלים
בעריכת צבי כורך

המערכת: נ. בן-מנחם, ש. הכהן וינגרטן
ב. קוסובסקי

המערכת וההנהלה ת.ד. 7018 ירושלים

שנה ג, גליון י"ז, י' בשבט תשל"א, 5 בפברואר 1971

ה ת ו כ נ :

טור הטורים	3
ש. ז. שרגאי : הרבנות במדינת ישראל	5
ד"ר ז. וילנאי : גרים בארץ ישראל	7
ד"ר י. בזק : עזרה כבודי	12
פרופ' ז. פלק : כוחא דהתירא	13
ש. הכהן וינגרטן : אין תנאי בנשואין	16
הרב פרופ' ל. י. רבינוביץ : הצעה לתפילה בישרון	20
ש. כהנא : כנס תלמידים בישרון	22
צ. אברבנאל : ר' ישעיה הורוויץ	24
מ. ברום : על שירת המקהלה בישרון	25
מכתבים למערכת	26
ויהי בישרון	28

טור הטורים

שלח את עמי ויעבדוני

¶ את הווה ותהיה קריאתו של דורנו — דור התחייה של עם בארצו. זהו קול אלקים הבוקע ועולה מליבן של גאולים אל עבר אחיהם הנתונים בסוגר העמים הגדול.

יש לומר שאותה הערכות עצומה שעם ישראל עומד בפניה באשר לאחינו ברוסיה תהא ודאי אחת התופעות הנפלאות שקורותיו של עמנו ידבר בו לדורות עתיד ואף ההסטוריה העולמית תעריך אותנו בעריכת חשבוננו של עולם.

אכן ישנו כאן גילגול של סיבות ומסובבים שמגלגל עלינו חסדו של עליון בדור זה של גילוי פנים שזכינו לו כאן וזכתה לו כל האומה.

וכיצד ?

בניינה של מדינת ישראל, ביצורה וחיוקה — היו לאבן פינה לזקיפת קומתו של עמנו באשר הוא שם.

ראשית משום שעידן זה של בניין עצמאות של עצמת כוח בחסדו של רוח ישראל — היא קול ד' הקורא : עלו !

הראו לנו עקבות גאולה כללית. שכן מדינתנו היא מקור אור לתפוצות אֵלף שבהם נחיתים שברי עמנו ובכל מדינה ועיר קרובה או רחוקה, כבמטה פלא קמו שרידי ישראל וכיוונו פניהם וליבם אל האור הגדול הזורח ממזרח שמש.

נוצרה ונוצקה גאווה יהודית בעולם התפוצה על מדינת ישראל ומחזירה המדינה כפליים ושבעה אותם תשלומין שהעלו לה גולות ישראל משך דורות תחייה. שכן העניקה פתחון פה לאחים באשר הם שם — הם הם אזרחים שבכוח של המדינה.

והנה ראה זה פלא — אותו אבר נשכח מגוף האומה שדלדלוהו נושאי שנאת ישראל, אליו הגיעה בשורת התחייה בשוב ד' את שיבת ציון. כבמטה קסם לבשה רוח חדשה גולת מרחקים — פינת יקרת — יהדות רוסיה לתורה ולתעודה. אותם דורות חדשים שנידמו עלינו שלא ידעו מורשתם שכן פעלה עליהם השכם והערב טמיעת רוח של "אחוות עמים" ושמד הנפש פעל בהם בכל עון. נפל הדבר והיה ויהי בעינינו לגס, נר אלקים טרם כבה ותקם רוח ישראל בארץ כפור וקיפאון של גוף ורוח ותחרץ לצאת ממדבר עמים. קול עם ד' מנסר בעולם : שלח את עמי ויעבדוני ...

והיו עיניך רואות את מוריד

אותה פרשה עגומה של מאבקו של מחנך הדור על כבודו ועמדתו בחברתנו — באה לה הפוגה עם ההידברות שלאחר זמן.

קשה היא ביותר שביתת לימוד משביתתן של שאר מלאכות וכבר נתעורר העולם לקטרג על אותו "מלאך ד'" שמא לא נמצא ראוי שנקבל תורה מפיהו.

אולם עניין זה לימוד הוא צריך. שכן פרק זה בחיינו הציבוריים. תשתית עומק לו ובנפשנו הוא. הווייתו וכבודו של המחנך העברי הנושא בעול הכבד של בניין דור עתיד הוא בעל משימה שאנו בני קהילה — ציבור הורים, מצווים עליה ומסרנוה לאותם אמני פדגוג שיעשוה עבורנו.

רק זה שהתגסה בחינוכו והוראתו של דור ידע עד כמה כבד ונכבד התפקיד. עד כמה גדולה האחריות. שכן יותר משאנו תובעים מן המחנך, חייב הוא לתבוע מעצמו.

לפיכך על אמרכלי המדינה ועל הציבור בכללו למדוד דמותם של מורים במידה שונה מזו של עובדים אחרים, שכן עבודת אמונה של חינוך מחייבת אותנו לעמוד לצידו של מחנך הדור ולטפח דמותו ועמדתו למען יעשה עבודת קודש תוך אותה הרווחה שהוא ראוי לה.

הסתדרות ישרון ומערכת "טורי ישרון"

מתכבדים בכבודם של חברי תלמידי חכמים מובהקים

פרופ' נחמיה אלוני לקבלו פרס ביאליק

והד"ר שילם ורחפטיג לקבלו פרס הרב קוק

י פ ו צ ו מ ע י נ ו ת י ה ם ח ו צ ה

הרבנות במדינת ישראל

ש"ז שרגאי

א

הרבנות שבשביל היהדות המאמינה והנאמנה צריכה להיות המוסד העליון אשר יצא ואשר יבוא לפנינו בכל שאלות החיים המתעוררות בכל עת ובכל שעה — אינה תופסת את מקומה אף לא בחייה של היהדות המאמינה-הנאמנה כפי הראוי, וכפי התפקידים שעומדים בפניה, במדינת ישראל. לא רק המדינה ומוסדותיה אינם רואים ברב-נות כוח המעמיד של המדינה שיש להשכים לפתחה, אלא אף היהדות הדתית המאמינה-הנאמנה, אינה משכימה לפתחה של הרבנות ואינה מטרידה אותה בשאלות החיים שהמדינה מעמידה לפניה.

ואם גם הרבנות מתעוררת לפעמים מאליה להדריך את עיני העדה, ראשי הציבור של היהדות המאמינה ושלוחיה במוסדות המדינה ובמוסדות המוניציפליים — מתעלמים ממנה ומהדרכתה, כפי שזה קרה ברישום ילדי גויים כיהודים. אחרי כל זה יש גם מתוך היהדות המאמינה-הנאמנה המאורגנת המלאים טענות כרימון על הרבנות שאינה עוסקת בהלכות המדינה והליכו-תיה לאורה של התורה, ומתעלמים מכך שהרבנות עוסקת בבעיות שמביאים לפניה. אז היא נזקקת להן, מסתכלת בתורה ומחפשת פתרונות-הלכתיים לאורה. אולם אם מתעלמים מהרבנות או מעלימים ממנה את הבעיות — הרבנות מהי כן נלין עליה.

ב

הרבה סיבות וגורמים למצב זה. אעמוד על כמה מהם:

(א) הפירוד בתוך היהדות המאמינה-הנאמנה שבתוכה פועלות שלש רבנויות: הרבנות הראשית, רבנות של האגודה ורבני סטמור. יותר נכון: רבני נטורי קרתא. ואם בנוגע ליחיד, לפרט שזקוק להוראת הרב אין בכך אסון, כל אחד מקבל על עצמו מרות של הרב שעשה לו לעצמו לרב —

הרי שלשה סוגי רבנות שפירושם לרוב שלש דעות — אינם מהווים כוח המעמיד, אין בהם משום מתן סמכות והטלת מרות של דעת תורה והליכות תורה.

(ב) אי ראית המדינה כגורם שהרבנות צריכה להזדקק ולברר בעיותיה, ולקבוע את הלכות-הליכות התורה בכל שאלות החיים של המדינה: החברה, משפט, יחסי-עבודה וקנין, בטחון, מדיניות וכיוצא בזה. הרבנות אינה מייחדת את עצמה לביורורים אלה, לביורורים של הלכות המדינה והליכותיה לאורה של תורה.

אף הרבנות הראשית (מלבד יחידים בתוכה) אינה עוסקת בבעיות המדינה. אילו היתה עוסקת בבעיות המדינה היתה מקימה על ידה חבר אנשים וצוות של אנשי מדע, אנשי משפט, חכמי טכנו-לוגיה ואנשי בטחון ומדינה לדעת דברים כהווייתם, באותן הבעיות ולבחון אותם הלכה למעשה עפ"י התורה והמצווה, ולפרסם את הדברים כתורה שללמוד היא צריכה; שהעם ידע, תורה זו מה דרכה בחיי המדינה המתחדשת. עוסקים בזה מכונים (ותבוא עליהם ברכה) ולא הרבנות, ואף לא בהדרכתה.

(ג) אף ברבנות הראשית נמצאים כאלה שהמדינה בשבילם רק עובדה קיימת, אבל אינם רואים אותה כי מאת ה' היתה זאת שזכינו מחדש למלכות ישראל בימים האלה כדי שהעם בציון, ולא רק יחידה, יגשים בתוכה על-ידי המדינה ומוסדותיה, את תורת ישראל וחזונה בכל הליכות החיים, ואינם רואים לכן מתפקידם להאציל משיבת נפש אל על המדינה.

(ד) היהדות הדתית המאמינה-הנאמנה השקיעה את כל מאמציה במדינה ומוסדותיה למען מנוע חילול הדת והריסת אשיותה על-ידי הרוב של יהודי חולין במדינה. רוב — באשמתה של היהדות המאמינה-הנאמנה שלא עלתה כחומה לציון בשעה שהדבר היה בידה, ואף היום אין

דין גבוהים אלה לצדק חילוני פוגעים בפסקי דיניהם ברבנות ובהלכותיה שעל פי התורה. יתר על כן: אף אחר שאנשים מרצונם נזקקים לרב-נות, אם הפסק-דין אינו מוצא חן בעיני צד אחד הוא פונה לבג"צ, והבג"צ כמובן אינו מסתכל באורייתא כשבא לבחון את פסקי הדין של הרב-נות ועל-ידי כך הוא שם אור לחושך, לפי המשפט החילוני. אמנם יש לפעמים שגם ידם של רבנים הרבה פעמים במישרין או בעקיפין במעל זה, לשום את הבג"צ החילוני אלוף לפסקי דין של הרבנים ועל ידי כך הם נושאים בחילול השם ושותפים להורדת כבודה של התורה, השפלתה והנחתה בקרן זוית של חינוך, לכן יש לשים לב בבחירת רבנים שיהיו לא רק גדולי-תורה אלא גם מאהבי ה' ותורתו.

כל הבעיות הללו מחייבות בירור נוקב ומס-קנות גועזות של הרבנות הראשית וראשי הציבור החרדי שיש להם גם לומדי תורה, גם ידעי תורה וידעי החיים ובעיותיה ולא רק עסקנים דתיים ממסדיים הנמצאים תמיד בין הפטיש והסדן, וה-לחץ רב עליהם ושולל מהם את האפשרות לשיקול דעת ובחינת הענינים באספקלריא עקבית של צילא דמהימנותא.

אולם ברשימה זו הכוונה לעמוד על סעיף ו' של הגורמים: חוסר קשר אישי בין בעלי הבתים שומרי התורה לרבנים.

דומה שתיוקון מצב זה אפשר על-ידי תיוקון קביעת רבני בתי כנסת. שבכל בית כנסת יהיה רב שיתמנה ויתאשר על-ידי הרבנות הראשית כמובן, בבחירת המתפללים הקבועים של בית הכנסת, ושתפקידו יהיה לדעת את כל מתפללי בית הכנסת, להכיר דאגותיהם ובעיותיהם, ויעמוד לימינו של כל אחד ואחד תמיד, לחזקו, לעודדו, ללמדו תורה, להדריכו בדרך הישרה בין אדם למקום ובין אדם לחבירו מתוך נאמנות לאחדות העם, אהבת ישראל ואהבת מדינת ישראל, מל-כות ישראל המתחדשת.

רב כזה שתורתו צריכה להיות אומנתו, שלא יימצא רבב על בגדו, שיהיה אהוב לשמים ול-בריות—עשוי לרומם את כבודה של התורה ולאהב את שם שמים ואת קיום התורה המצווה וליצור אווירה טובה ויחס חיובי לרבנות ולרב-

היא רואה זאת כחובתה הראשית למען החזיר שכנת ה' לציון.

אין שליחי הציבור של היהדות המאמינה-הנא-מנה המאורגנת משקיעים כוחם להביא בפני מוס-דות המדינה את הלכות והליכות התורה בחיי החברה, הכלכלה, הבטחון וכו'. מכאן הרושם המסולף בציבור החילוני כי התורה ענין לה רק בחיי הפרט בין אדם למקום ולא עוד. הציבור אינו יודע כלל כי התורה מקיפה כל דרכי החיים של האומה בארצה, בממלכתיותה ושבני-ישראל מחויבים לשמור על חיי-התורה גם ביחידותם מפני שהם בנים לאומה זו, וגם בכללותם במדינת ישראל, כמדינת יהודים נושאת חזון התורה והחותרת לקיים חזון זה בהליכות החיים של המדינה.

ה) הקטיגוריה בין תלמידי חכמים בתוך הרב-נות הראשית עצמה—אינה מוסיפה כבוד לתורה ולנושאייה ואינה מחזקת את סמכותה ומרותה.

ו) אין קשר אישי ואין זיקה יומיומית בין היחיד, גם מתוך היהדות המאמינה-הנאמנה לרב. ישנם אמנם רבני עיר, אבל הערים ב"ה גדלו, האוכלוסייה גדלה והחושבים אינם רואים ואינם מכירים את הרבנים. אין היחיד מכיר את הרב ואין הרב מכיר את היחיד, אינו יודע את בעיותיו, תלאותיו, צרותיו ושמחותיו כפי שהדבר היה נהוג בקהלות ישראל שבית-הרב לא היה רק בית הלכה אלא גם בית, שכל אדם מישראל בא לתנות בו את טרדותיו ולקבל עצה מפי איש התורה והמצווה.

החלו לכן, גם מתוך היהדות המאמינה לצערנו, לראות ברב חלק ממה שקוראים היום "ממסד"; שדואג כאילו לפרט ישראל באמצעות כלל ישראל ומוסדותיו, אבל אינו רואה ואינו יודע את ר' ישראל ובעיותיו.

ז) נוסף על כל האמור ואולי מפני האמור לעיל—עלה בידי המדינה ומוסדותיה החילוניים להשפיל את כבודה של הרבנות בעיני הציבור על-ידי חוקים שונים שמצמצמים את זכויותיה וסמכויותיה של הרבנות; להרכיב עליה אלופים של בתי-דין גבוהים לצדק חילוני ומהם שאף עוינים את התורה ואת עם ישראל כעם התורה; את עם ישראל כעם סגולה עם יחוד יהודי, ובתי

גרים בארץ-ישראל

זאב וילנאי

היהדות בשנת 134 לפני סה"ג, אחר שיוחנן הור-קנוס כבש את ארצם ואת הערים שבהן התגוררו ובעיקר חברון, אדורים, ומראשה⁶. יהודה אריס-טובולוס בנו המשיך במעשה אביו, והטיל את היהדות על תושבי ארץ היטורים בגבולה הצפוני של הארץ, בתחום סוריה ולבנון של ימינו וחלק גדול ממנה צרף אל יהודה⁷. מהמתיהדים בני אדום יצא הורדוס המלך, אשר פיאר את ירושלים ומקדשה ובנה ערים ומצודות בארץ.

בראשית המאה הראשונה, בימי הבית השני, התיישבה בירושלים משפחת מלכים גרים שבאה מארץ חדיב — אדיאבנה, בימינו בתחום כורדיס-טאן. בראש המשפחה היתה הילני המלכה שהקימה לה ארמון בירושלים, ובניה היו נדיבים גדולים, ועד היום נשארו קבריהם המפוארים הידועים בשם קברי המלכים. אחד מראשי המרד, שמעון בר-גזירא, היה כנראה בן גזירת, לפי עדות שמו. הוא היה בן הכפר גרש, בהרי שומרון או בהרי גלעד.

לפי מסורת אחת שמעיה ואבטליון, שני חכמים

גרים היו בישראל מימים קדומים והתורה מת-ייחסת אליהם באהדה. האגדה מספרת על יתרו המדייני, חותן משה רבנו ואבי צפורה אשתו 'בשעה ששמע כמה נסים נעשו לישראל בא ונתגייר... כשבא לארץ ניתנה לו דושנה על יריחו¹. איזורה הפורה ביותר בבקעת הירדן. 'זכו בני בניו (של יתרו) וישבו בלשכת הגזית'². לשכת הגזית היתה בתחום הר הבית. משה רבנו מבטיח ליתרו חותנו ש'תהא יושב עמנו בסנהדרין, ותהא מורה בדברי תורה'³. המסורת מראה את קבר יתרו בקרבת טבריה, והוא אגבי שועיב הקדוש הנערץ של הדרוזים. רות בת ארץ מואב באה אל בית-לחם יהודה, התגיירה והיתה אם המלוכה בישראל. לפי האגדה צאצאי סיסרא הכנעני והמן הרשע התגיירו והיו יהודים. 'מבני בניו של המן למדו תורה בבני-ברק. מבני בניו של סיסרא לימדו התינוקות בירושלים. מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים'⁴. רבותינו מספרים על עובדיה הנביא 'גר אדומי היה'⁵. תושבי הדרום, בני אדום, קיבלו עליהם את

פה ושם. ואם הדבר יצא מהרבנות הראשית ורבני בתי כנסת ייבחנו ויתמנו על ידה, כשהם ראויים למצוא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, יהיו ראויים בוודאי לתפקידם בבחינת "והיו עיניך רואות את מוריך" שיבחרו רבנים ששם שמים יתאהב על ידם והיו סרים למרותה של הרבנות הראשית. נראה שעל-ידי כך נהיה קרובים לשכר מצווה ורחוק מהפסד כשלון חס-ושלום; ייתכן שדווקא רבני בתי-כנסת ראויים לתפקידם יחלישו גם את ההדירה של רע-בנים. על יתר הבעיות והדרך לתיקונן — בהזדמנות אחרת.

נים, שיראו ברב את מורה דרכו ודרכם של העם והמדינה — בחיים.

לפנים אמנם בחו"ל לא היה נהוג רבני בתי כנסת, אם כי גם בחו"ל היו מלבד רב העיר, מורי הוראות בכל כמה רחובות ושכונות, שהם היו גם נושאי דבר ה' לבתי ישראל. אולם המצב בארץ כיום מחייב לקבל נהוג זה שקיים בכמה מקומות בגולה המערבית.

יתכן שיכולים להיות מכשולים שבתי-כנסת יבחרו להם רע-בנים, אנשי דלא מעלי, אולם מכיון שמדובר בבתי כנסת של יהודים מאמינים ונאמנים לה' ולתורתו — החשש קטן מאד, ולא יגביר את הפירצה שנפרצה כבר בין כך בארץ

באשקלון¹¹. רבותינו מזכירים גר אחר, עקילס, שאליו מיחסים הם את תרגום התורה ליוונית. 'עקילס בן אחותו של אנדרינוס היה ומבקש להתגייר... בא לו לארץ-ישראל ולמד את התורה...'. הוא מספר 'וחזרתי על כל אומות ולא מצאתי אומה הנתונה לארץ כישראל וסופן להעלות' ¹². אנדרינוס הוא אדרינוס קיסר רומא, שבוזמו מרד שמעון בר-כוכבא בשלטון הרומי בארץ בראשית המאה השנייה לספירה הכללית. במעלה הזיתים בירושלים נמצאו מצבות של גרים, לפי שכתוב עליהן. אחת של 'יהודה בן לאגאיונוס הגר', מהמאה הראשונה ¹³. בכתובת

מפורסמים בירושלים שהמסורת מראה את קברי-הם בגוש-חלב בגליל, היו גרים, בני סנחריב מלך אשור. רבי אשתורי הפרחי מזכיר קבריהם בראשית המאה הארבע-עשרה 'וציונם היום בגוש-חלב, אצל ציון אדרמלך שראצר בניו שהתגיירו' ¹⁴. לפי מסורת אחת רבי מאיר הקבור בטבריה, היה מצאצאי גירון קיסר רומא. 'ערק ואול ואיגיר ונפק מיניה ר"מ (רבי מאיר)' ¹⁵. אונקלוס הגר היה מתרגם התורה לארמית, תרגום הנקרא על שמו. לפי דברי חז"ל 'אונקלוס בר קלונימוס היה בן אחותו של טיטוס' ¹⁶. היה מחבריו של רבן גמליאל בעיר יבנה, ופעם יצאו יחדיו להתרחץ

על חלב וקרית

כתובת עברית חרותה על ארון-מתים
'שלם הג(י)ורת' מהמאה הראשונה

סדעאחא עתה נחאמס
מפאד

כתובת יוונית כתובה על ארון-מתים
'יהודה הצעיר הגר, עושה-גבינה'

המלה 'סירה' פירושה גבינה, והיא כנראה קיצור מטירופיאס — עושה-גבינה. מזכיר את השם 'סירר' פיאות' לבקעה בירושלים הקדומה, העוברת בין הר הבית — במזרח, והעיר העליונה — במערב. שני הארונות נמצאו במעלה הר הזיתים, בתחום הכנסייה הקטנה של הקתולים, המכונה 'דומינוס פלאביס' — בכי האדון.

מסופר על כפר יהודי בארץ הבשן בשם עש-תור, שבקרב חושביו היו גם גרים. אולי זהה עם עשירות-קרניים במקרא. בשיחות חכמים על גרים, אם צריכים לאמר בתפילתם 'אלוהי אבו-תינו' מספר רבי יהודה הנשיא במאה השנייה, 'רבי שמע לאילין דבי בר עשתור, דאינון גרים

אחרת שנמצאה באותו אזור נזכרת 'מרים הגיורת הדלוסית', היינו מן דלוס, מאיי יוון הנודעים. על ארון מתים אחד נמצא במעלה הר הזיתים כתוב בעברית 'שלם הגיורת'. ועל אתר שנחשף בקרבתו, כתוב ביוונית 'יהודה הגר' (פרוסי-ליתוי) ¹⁷.

גר תושב הולנד שקרא לעצמו אברהם בן-יעקב, התקין בשנת תנ"ה—1695 מפה עברית של הארץ, המצורפת להגדה של פסח, שנדפסה באמ-סטרדם שבה התגורר. במפה משורטטים 'כל המסעות במדבר עד חלוקת הארץ לכל שבטיה... ע"י הבחור אברהם בר' יעקב ממשפחת אברהם אבינו²⁰, היה במצאו נוצרי-גרמני, כומר בארץ הריינוס. הוא גם צייר את השער היפה לספר 'שני לוחות הברית', שנדפס בשנת תנ"ח—1698, מאת הרב ישעיה הורוויץ, של"ה הקדוש, מחלוצי הרבנים האשכנזים שעלו לארץ, וקברו נמצא בטבריה.

קבוצת גרים, יוצאי העיר אמסטרדם בהולנד, החיישבה בצפת, במאה השמונה-עשרה, אחד מהם 'יצחק בן אברהם גר צדק' שלח אגרת אל הגולה ומבקש את עזרתה 'בתחילה היו אבותינו עובדים ע"א (עבודת אלילים), ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו. לעיר המהוללה אמסטרדם ונתגייירו שם כדת משה וישראל... ונקומה ונעלה בית-אל לשכון כבוד בארצנו היא צפת את"ל (א"מ) ת"כון ל'עד) ומצאנו שם גרים אחרים נודדים ללחם... ובכן תחלה פניך המאורים שתעמדו לימיני ולימין הגרים האחרים'²⁶.

בין השליחים שיצאו מהארץ אל קהילות אירו-פה היו גם גרים. אחד מהם אברהם בן אברהם אבינו קיבל המלצה מאת חכמי צפת בשנת תקפ"א—1821 וזו לשונה 'האותיות אשר תבאנה הם המדברים על אודות המוביל כתבא דנא... הגר צדק... חד מתושבי צפת... אשר מסיבת הזמן הבלתי נאמן נהפך עליו לבלהות... הוכרח לצאת ממחיצתו... לדרוך בציות ולרכב אניות ולהודיע צערו לרבים... כי עזב את ביתו ואת הבנים שלושה... דופק וגולל משער אל שער... רחמנים בני רחמנים... אליכם המצוה הזאת להציל נפשו מיד שאול... ולשוב אל כנו תורה ועל העבודה...'

גר אחר מצפת אף הוא, 'יצחק בן אברהם' היה בן אחד הגרים הנזכרים שבאו מאמסטרדם 'ויהי כאשר תמו כל המעות וכלתה הפרוטה מן הכיס, הוכרחתי לצאת ממחיצתי, לדפוק על שערי בת רבים... לגבות ג"כ (גם כן) נדרים בעד הגרים האחרים. כי אין להם דבר... ובזכות זה ימהר

בני גרים אומרים: 'אלוהי אבותינו'¹⁵. כן מובא מעשה בגר אחד בעיר בצרה שאמר 'כשהייתי נכרי, הייתי שואל בעבודה זרה. עכשיו נעשיתי ישראל ואסור לי'¹⁶. בצרה היתה עיר חשובה בעבר-הירדן, בימינו בתחום סוריה הדרומית.

רבנותינו מביאים את האיסורים שחלו על עיר-הקדוש, ואחד מהם 'ואין גותנין בתוכה מקום לגר תושב'¹⁷. גירסה אחרת 'ואין עושין בה מקום לגר תושב'¹⁸. כי בקרב תושביה בני עמים אחרים וגרים יכולים להתחבר עמהם ולהתרחק מהיהדות. חכמים מפרטים יותר על ישובם של גרים 'אין מושיבין גרים לא בירושלים ולא בספר (בגבול), ולא בעיר שיש בה גוים, אלא בעיר שכולה ישראל. ולא בנוה הרע אלא בנוה היפה'¹⁹. אמרו הקדמונים 'המל את הגר אומר בארץ-ישר-אל: ברוך אתה ה' אמי'ה (אלוהינו מלך העולם) אקב'ו (אשר קדשנו במצוותיו וצונו) על המי-לה'²⁰. 'לא הגלה הקדוש-ברוך-הוא את ישראל לבין האומות, אלא כדי שיתוספו עליהם גרים'²¹. מסופר על נזיר נוצרי שבא מהר סיני, במאה החמישית בקירוב, בימי שלטון הנוצרים הביזנטיים בארץ, אל היהודים שישבו בנערן... ונכ"נס בברית אברהם אבינו והתגיייר ולקח לו אשה ויהי מורה בגלוי את תורת היהודים נגד האמונה הנוצרית... ויקראו לו היהודים שנית אברהם²². נערן היתה עיר יהודית סמוכה אל יריחו ובה נמ"צאו שרידי בית-כנסת קדום מימיו של הגר הנזכר.

בסוף המאה האחת-עשרה הופיע בארץ גר בשם עובדיה. הוא בא מדמשק אל העיירה בניאס, שנק"ראה אז דן. היה מסובב בקהילות ישראל כדי לאסוף תרומות 'ויקם עובדיה הגר מדמשק וילך אל דן אשר בארץ-ישראל כדי לאסוף צדקה. ובדן בני ישראל אנשים מעטים ודלים ויעשו (חסד) עם עובדיה הגר'²³.

תייר גרמני שבא אל ירושלים בשנת 1498 מספר גם על תושביה היהודים ובהם גרים רבים, וביניהם מלומדים ('דיקטורים') אחדים, ילידי לומ"ב בארדיה (מחוז באיטליה הצפונית), הבקאים בתורת הנצרות. וכן שני נזירים נוצרים שעברו לפני שלוש שנים מהאמונה הנוצרית לכת היהודית²⁴.

ירמיהו הנביא: 'כי אעלה ארכה לך וממכותיך ארפאך'. יהודי אחד הגיב על קול קורא זה ומציע גם למתיישבים לנטוע עצי תות ולגדל התולעים ולעסוק בתעשיית משי...'²⁷

קראסון מת בשנת תרכ"א (בסוף 1860) ונקבר בהר הזיתים. עתונאי באותם הימים מספר על מותו 'גוע ויאסף אל עמיו בירושלים ת"ו (תבנה ותכונן). גר צדק אחד, צדיק וישר. הגיח אחריו שני בנים אשר נולדו לו מאשתו העבריה אשר לקח בירושלים... יובא לעיר לאנדאן (לונדון) ושם התאמץ לכונו מושבות לעבודת-אדמה בין אחב"י (אחינו בני ישראל) היהודים בארץ הקדושה, ולא עלתה בידו. מלאנדאן נסע לירושלים ויבוא בברית ישראל לעין השמש. האיש היה מדקדק מאד במצוות ויתהלך לפני ה' באמת ותמים, יותר מעשרים שנה'²⁸.

באמצע המאה התשע-עשרה בא אל הארץ גרמני דוד קלאסון, יליד דאנציג, שהתייחד והיה מנהל עבודה בפרדס מונטיפיורי על-יד יפו, נסיון חקלאי ראשון בארץ. עתונאי מאותן ימים מספר בשנת תרכ"ה—1865 על מותו 'של הגר ר' דוד קלאססין נ"ע (נשמתו עדן), הגר צדק הזה נפטר בקרוב פעה"ק (פה עיר הקדש) ונחלתו נשארה הפקר'²⁹. על נחלה זו בנויה בימינו שכו-נת מונטיפיורי, בתחום תל-אביב רבתי.

בראשית ההתיישבות החדשה הצטרפו אל המת-ישיבים במושבות הראשונות בגליל גרים רוסים, יוצאי הכנסיה האורתודוקסית פרובוסלבית, בני כת שומרי שבת—'סבותניקים'. משפחות הגרים התיישבו במושבות יבנאל ובית-גן הסמוכה אליה. הם היו גם בין חלוצי ההתיישבות במקום בשם שמסין, מזרחה מיבנאל. כן התיישבו גרים בסג'—רה-אילניה של ימינו. הם היו בין כובשי השממה ונאמנים לאמונתם החדשה. בניהם מלאו תפקידי שמירה, היו בשורות ההגנה ואחדים מהם נפלו במילוי תפקידם. רופא ועסקן בארץ כותב על הגרים הללו ב-1880 'הם שהצילו את המצב, הודות לעבודתם, התמדתם, מיעוט צרכיהם וכוח סבלנותם הגיעו להצלחה. האכרים האחרים נאלצו אף הם להפחית את דרישותיהם. הגרים הם יהו-דים טובים מאד ומסורים בכל לבם לדת, מוכנים להתבולל בין היהודים, לחיות ולמות בארץ זו

יחיש ביאת המשיח צדקנו בב"א (במהרה בימינו אמן).

באמצע המאה התשע-עשרה בא אל ירושלים הנוצרי וארדאר קראסון, יליד ארצות-הברית בעיר פילדלפיה, במדינת פנסילבניה ואזרח נכבד בקהילתו הנוצרית—כת הקווקארים. הוא נשלח לשמש קונסול ראשון של ארצות-הברית בעיר הקודש. בא במגע עם תושביה היהודים, ובעיקר ספרדים, הושפע רבות מהם, נטש אמונתו הנוצרית, ועבר אל היהדות ב-1840. הוא קרא לעצמו—ישראל בועז. מקץ שנים אחדות נשא אשה יהודיה וחי ברובע היהודי בצניעות רבה. התעניין בעיקר בתוכנית להתישבות חקלאית של יהודים בארץ. בשנת 1852 בקירוב, הציע ליסד מושבה לעובדי-אדמה יהודיים בירושלים, בעמק רפאים הקרוב.

ב-1854 פרסם בעתון גרמני-יהודי קול קורא אל היהודים ומבקש מהם להתעורר ולגשת אל הקמת מושבות להם, והוא מודיע על פוריות הארץ ועל נפט הנמצא בים-המלח ומסיים בדברי-

ארון-מתים נמצא בהר הזיתים
עליו כתוב ביוונית: 'של יהודה (בן) לגניון, הגר',
מהמאה הראשונה.

- 15 ירושלמי, ביכורים, א, ד.
 16 תנחומא, שופטים, מחד' מנטובה, 1563 עמ' כט,
 א. ש. ליברמן, ירושלמי כפשוטו, שבת, עמ' 115.
 17 תוספתא, נגעים, ו, ב.
 18 אבות דרבי נתן (א) לה.
 19 מדרש תנאים, עמ' 149 מסכת גרים, ג, ד. שם,
 ד, ה, מהדורת תרצ"ו, עמ' עד, עט.
 20 מדרש לקח טוב, בראשית יז, לך לך. תרמ"ד, עמ'
 מ. בבלי, שבת קלו, ב.
 21 בבלי, פסחים פז, ב.
 22 ספר הישוב, א, תרצ"ט, עמ' 109.
 23 ספר הישוב, ב, תש"ד, עמ' 51.
 24 Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von
 Harff, 1860, p. 187.
 25 זאב וילנאי, המפה העברית של ארץ-ישראל,
 תשכ"ח, עמ' 17.
 26 מזרח ומערב, ה, תר"ץ—תרצ"ב, עמ' 324.
 27 Allgemeine Zeitung des Judenthums, 81,,
 31 Juli 1854, no. 31. p. 383-5. no. 36, p.
 453.
 28 המגיד, ד, יב, סבת תרכ"א — 25 דצמבר 1860,
 גליון 50, עמ' 199.
 29 הלבנון, ב, תרכ"ה—1865, גליון 19, עמ' 290.
 30 ה. יפה, דור המעפילים, תרצ"ט, עמ' 372.

ואם יש מי שמספר לך כל מיני בדיות, אל תשים
 לב לזאת, שקר הדבר... ראויים הם להיות למופת
 בהרחבת אחוותיהם ומשקיהם באמצעים זעירים.
 אי-צדק מאין כמוהו יהי להפריע אותם בעבודתם.
 אין זו הפרעה להם בלבד, כי אם לכל ההתיישבות
 העברית. יש להתייחס אליה ביחס של כבוד. הם
 יהיו לתועלת רבה בעבודתם המופתית ובאורח
 חייהם החסכוני. אנשים כאלה דרושים לנו⁸⁰.
 צעיר מוסלמי בן צפת, התייחד והצטרף אל שו-
 רות לוחמי המחתרת אצ"ל — אירגון צבאי לאומי.
 בעת שליחות גועזת בהרי שומרון נתפס והוצא
 להורג בידי ערבים. נטמן במערה נידחת ואחרי
 מלחמת ששת הימים נמצאו עצמותיו ונקברו
 בכבוד צבאי בבית-הקברות בנתניה.
 קבוצה של גרים איטלקים באו אל הארץ זמן
 קצר אחר קום המדינה. הם באו מכפר זעיר בשם
 סאן ניקאנדרו, באיטליה הדרומית. בשנת 1945
 התעורר אחד מתושביה מאנדוציו שמו, החליט
 לנטוש אמונתו הנוצרית ולקבל את היהדות. בהש-
 פעתו הצטרפו אליו משפחות אחדות בשנת 1945
 ומקץ ארבע שנים באו אל הארץ, התיישבו בהת-
 חלה בכפר עלמא בסביבת צפת בגליל העליון.
 אחרי קום המדינה באו אליה בין העולים הרבים
 גם גרים בני ארצות שונות.

*

הנגי מודה למר שמואל סתו, מנהל ספרית ישו-
 רון, בעד עזרתו האדיבה בברור מקורות שונים.

ח. י. אונגר

XEROX	צלום מסמכים	★
XEROX	צלום דופלימטיים	★
	למולטיליט	
	שכפול אופסט	★
MULTILITH	כריכה ואיסוף	★
	כתיבה במכונת I.B.M.	★

- 1 תנחומא, יתרו, ג—ד, תרל"ה, עמ' צד.
 2 בבלי, סנהדרין, קד, א, קו, א.
 3 ילקוט שמעוני, א, תשכו.
 4 בבלי, גיטין, נו, ב.
 5 שם, סנהדרין, לט, ב.
 6 פלביוס, קדמוניות יג, ט, א, מלחמות א. ב. ו.
 7 קדמוניות יג, א.
 8 כפתור ופרח.
 9 בבלי, גיטין, נו, ב.
 10 שם שם.
 11 תוספתא, מקואות, ו, ג.
 12 ירושלמי, מגילה, א, יא. תנחומא, משפטים, ג.
 13 J. Frey Corpus Inscriptionum Judaicarum, II, 1952, p. 318, no. 1385.
 14 P. B. Bagatti — J.T. Milik, bli Scavi del
 Dominus Flevit, I, 1958, p. 95

עורה כבודי

יעקב בזק

על משמעות שנייה זו של המלה "כבודי" במובן של "נפש, נשמה" עמד הפרשן אבן-עזרא בדברי פרשנותו על הפסוק בברכת יעקב שכבר צויין לעיל: "בקהלם אל תחד כבודי" (בראשית מט ו). וראויים הם הדברים להביאם כאן בלשונם:

"ובסודם אל תבוא נפשי" — א"ר משה הכהן ז"ל, כי "כבודי" כמו "ונפשי" (כלומר, משמעות המלה "כבודי" היא כמשמעות המלה "נפשי" המקבילה לה בחלק הראשון של הפסוק ורבים בספר תהלות כמוהו (לאמור, בספר תהלים מופיעה פעמים רבות המלה "כבוד" במשמעות "נפש") ויפה פירש. כי הטעם הוא כפול, כדרך הנבואות שאל אביך. מה אביך (כלומר, דרך פרקי הנבואה לחזור על אותו עניין פעמיים באותו פסוק כגון: "שאל אביך ויגדך" (דברים לב ז) המקביל לחלקו השני של הפסוק: "זקניך ויאמרו לך". וכן: "מה אקוב לא קבה אל" (במדבר כב ח) המקביל לגמרי לחלקו השני של הפסוק: "ומה אזעום לא זעם ד'". והנה "בסודם" כמו "בקהל" ו"תבוא" כמו "תחד" ו"נפשי" כמו "כבודי" (חלקו הראשון של הפסוק שלפנינו "בסודם אל תבוא נפשי", מקביל בדיוק לחלקו השני "בקהלם אל תחד כבודי" מכאן כי "כבודי" משמע "נפשי") וכו'. עיי"ש.

ואכן בספר תהלים מופיעה מספר פעמים המלה "כבוד" במובן של "נפש, נשמה". כך למשל במזמור "מכתם לדוד" (תהלים טו ט): "לכן שמח לבי, ויגל כבודי". מן התקבולת עולה ברור כי "כבודי" כאן במשמעות "לבי". וכך פרש "מצודת-דוד": "כבודי" — היא הנשמה, שהיא כבוד הגוף ואבן עזרא מבחין כאן בין המשמעות המדויקת של "לבי" ו"כבודי": "לבי" — הוא שכל הדעת, וכבודי — הנשמה.

בדומה לכך הפסוק בתהלים (קח ב): "נכון

(הסוף בעמ' 19)

ב חגיגות שמחת בית-השואבה בחול המועד סוכות שנת תשל"א, נתחדש ניגון נאה לפסוק בתהלים. וחלק הניגון וסבב והגיע עד מהרה לכל בתי ישראל בארץ ואף בגולה: "עורה כבודי עורה הנבל וכינור, אעירה שחר" (תהלים נז, ט).

ואף שנאה היא המגנינה, מוקשה הוא הפסוק. מה משמע "כבודי"? כלום דרך ארץ הוא שיכנה אדם עצמו בתואר "כבודי"? אלא שהמלה "כבוד" שלפנינו משמעותה שונה היא מזו המיוחסת לה בפירונו כיום כפי שנראה להלן.

תמצא כמובן במקרא "כבוד" במובן השגור בפירונו. כגון במלכים א' (ג, יג): "גם עושר גם כבוד... כל ימך" וכן בתהלים (כט א; צו ז): "הבו לד' כבוד ועוז". וכך במשלי (משלי ג, לה): "כבוד חכמים ינחלו" ועוד הרבה. במשמעות זאת מופיע "כבוד" ברוב הפסוקים במקרא ובדאי שכך הוא בלשון חכמים.

ברם בפסוקים אחדים במקומות שונים במקרא מופיעה המלה "כבוד" במובן שונה, ושם משמע: נפש, נשמה. כך הוא בבראשית (מט ו): בסודם אל תבוא נפשי בקהלם אל תחד כבודי.

שני חלקי הפסוק מקבילים בדיוק נמרץ והמלה "כבודי" מקבילה ל"נפשי". משמע, "כבודי" כאן — במובן של נפש, נשמה. וכך גם יתפרש שו יפה הפסוקים בספר שמות:

הראני נא את כבודך (לג יח); והיה בעבור כבודי (לג כב). (ענין שפתי חכמים (שם): ומלת "כבודי" מורה על עצמו, והראייה על זה שהרי אחרי זה כתיב "עד עברי" במקום: "עד עבור כבודי". עכ"ל). ואפשר כך היא גם משמעותו הנכונה של הפסוק: "מלוא כל הארץ כבודו" שבישעיה (ו, ג). הכל במשמע "נפש" "נשמה" (השווה: מורה נבוכים ח"א יט; שם, שם, ס"ד).

כוחא דהיתרא

זאב פלק

יכולת לקבל גט או חליצה, עד כה נידחו כל ההצעות להתקין תנאי נישואין ולהפקיע את הקידושין במקרים קיצוניים, כדי להתיר אשה מכבלי העיגון, התשובה המקובלת בפי הרבנים היא שהענין איננו חדש וכבר נדחה התיקון על ידי רבני הדור הקודם. אם מצביעים על תקדימים שבהם הפקיעו חכמי התלמוד והראשונים את הקדושין, עונים הרבנים כי אין בכוחנו לעשות מה שעשו הראשונים, כי בינתיים נתמעטו הדורות. בדרך כלל הגישה השלטת בבתי הדין הרבנים היא זו של קולא לאחר המעשה ונסיון ללכת עד קצה גבול היכולת, כדי להתיר במקרה האינדיבידואלי המתעורר אולם יחד עם זה הם מסרבים לפתור מראש את הבעיות הללו, אפילו על ידי התקנה המצומצמת ביותר.

אך כאילו לסתור טיעון זה ולתוכיח כי קיים כוחא דהיתרא אף בזמן הזה, אם רק רואים הרבנים הנוגעים בדבר צורך בכך, באה תשובה מפורטת שהתפרסמה בכתב העת "נועם", שנה י. בקובץ זה כותב הרב עובדיה דהאייא ז"ל, חבר בית הדין הגדול בירושלים, על "הקידושין בקי-בוצ דליה" ועל פסק ההלכה שיש לפסוק בעניינם. הרב מבחין יפה בין השיטה המסורתית החוששת לחומרי אשת איש לבין הצרכים במדינת ישראל דהאידנא, במקרה הנישואין שבין כהן וגרושה, נהג בית הדין כידוע בדרך הקדומת, היינו הוא סירב לתת פסק דין הצהרתי שבני הזוג נשואים לפי ההלכה, אך יחד עם זה קבע שצריכים גט. עמדה זאת גרמה לרישום הנישואין במירשם האוכלוסין, כי לא היתה מבבנת לבית הדין הנבונה לצדק, ושר הפנים צריך היה להתחשב בתגובתו של בית דין זה. כבר הערנו אז כי אי אפשר להשליט את התורה על ישראל, אם ממשיכים בשיטה ש"אי עבד מהניא" (אם עשה מעשה בניגוד להלכה, בכל זאת יש תוקף למעשה). אמרנו שהפתרון היחיד הוא תקנה המפקיעה

בשנת תשכ"ז קראנו בעתונות על בקשת היועץ המשפטי לממשלה, לשחרר איש מבית הסוהר הואיל והמאסר לא הביא לתוצאות הצפויות. המדובר היה באיש אשר נצטווה על ידי בית דין רבני לתת גט לאשתו ואשר סירב למלא את חובתו, כתגובה על כך צווה בית הדין לכפות אותו למתן הגט ובהתאם לצו זה הוכנס לבית הסוהר. אך דא עקא: האיש העדיף לשבת בבית הסוהר מלפטור אשתו בגט, וכך הגיע היועץ המשפטי לבסוף למסקנה כי המאסר לא מילא את תפקידו ואין טעם להמשיך בו. בית המשפט, לעומת זאת, דחה את בקשתו של היועץ המשפטי ורק הפנה את תשומת לבו של הרבנות הראשית למצב זה, בצרור שאלה-בקשה למנוע מקרים כאלה בעתיד, כך עלתה שאלה זאת, על סדר יומו של בית המשפט המחוזי וממילא גם על סדר יומו של הציבור. שאלה היא, האם לא ניתן להתגבר בעתיד על עקשנותו של סרבן על ידי הפקעת הקידושין, והאם לא ניתן למצוא כוחא דהיתרא להפקעת הקידושין, על ידי תנאי נישואין מראש.

התרת עגונה

ימים מספר לאחר מכן קראנו על התרת עגונה בשיתוף פעולה עם בנק. הכרוניקה מספרת על איש ואשה שיצאו יחדיו לטיול לחוץ-לארץ, ולפתע נעלם האיש, ואשתו חזרה לבדה הביתה. במשך שנים ציפתה לשוא לסימן חיים מאת בעלה, עד שהגיע לאחרונה סכום כסף עבורה מאת הבעל הנעדר. העתונות מספרת כיצד הזמן מנהל הבנק לבית הדין הרבני, וכיצד השפיעו עליה לבסוף לגלות את כתובתו של הבעל, משנענה בית הדין, פנה לרבנים שבמקום מושבו של הבעל והצליח לקבל משם גט. ושוב שואלים אננו, מה היה קורה לולא הגיע תשלום מאת הבעל, או אם היה מסרב בכל זאת לתת את הגט, ומה גורלן של נשים אחרות שהן עגונות בבעליהן מבלי

הפוסקים רואים צורך בכך. השאלה היא, האם זה נכון רק במטרה להדגיש את הצורך והכפיפות לרבנים, או גם כדי לתקן בת ישראל מעיגור. נה. ויהי רצון שיתגלה מקל החובלין גם כמטה נועם.

בינתיים ניתנה בתחילת כסלו תשל"א החלטה דומה בבית הדין האזורי בחיפה. היה זה מקרה של עולה מברית המועצות שהתחתנה עם יהודי פולני, כדי שיוכלו לצאת שניהם מן המדינה ולעלות לארץ ישראל. בארץ ביקשה האשה גט, אך הבעל תבע תשלום עבור הסכמתו, ולבסוף ביטל כליל את ההסכמה לגרש. עד כה נהגו בתי הדין להתמיר בנישואין אזוריים מארצות שבהן קיים קושי לערוך חופה וקידושין, כי תמיד חששו לחוקה, שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. בדרך זאת רצה ללכת גם הפעם דיין אחד, שנתן פס"ד נפרד, ואילו חבריו החליטו להתיר את האשה ללא צורך בגט. אמנם טרם נתפרסמו הנימוקים, אך מסתבר כי דייני הרוב עשו מה שעשו משני מניעים: (א) הם רצו להוציא מלבם של שופטי בית המשפט העליון ושל המחוקק שקבעו כי יש חוקה לנישואין אזוריים מחוץ-לארץ. בפסק דין בית המשפט הגבוה לצדק משבט תשכ"ג, בענין פונק-שלינגר נ. שר הפנים (פד"י י"ז 225), נקבע כידוע. שעל פקיד משרד הפנים לרשום את הנישואין שנערכו בקפריסין, אף על פי שהאשה היתה נוצרית והאיש היה יהודי תושב ואזרח ישראלי. בהתאם לתקדים זה קבע אחר כך חוק מירשם האוכלוסין (תיקון), תשכ"ז—1967, שיש לרשום נישואין אזוריים בחוץ לארץ על פי תעודה ציבורית של אותה המדינה. אילו היה ממשיך בית הדין הרבני לחשוש לנישואין אזוריים בין יהודים לחומרא, הרי היה מצדיק בכך בדיעבד את הקו של בית המשפט העליון (לפחות בנישואין שבין יהודים) ושל המחוקק. על כן יש בהחלטה הרבנית משום יישור הגיוני של החזית בין התביעה לנישואין דתיים לבין התביעה להכרה בנישואין אזוריים.

(ב) בית הדין התחשב כנראה בנימוק של עיגון כדי לדחות את החשש של קידושין ביאה. בכך מהלך הוא בקו של הרב משה פיינשטיין מניו-יורק בספרו "איגרות משה", הקובע כי

את הקידושין הללו מראש, אך הבענו ספק אם אכן יעזו בתי הדין להתקין תקנה כזאת. בינתיים החריק בג"צ את עמדתו עוד יותר. בבג"צ 51/69, פד"י כ"ד (1) 704 הסתמכה דעת הרוב על הימנעותו של בית הדין הרבני מלפסוק ולכן קבעו השופטים בעצמם כי בדיעבד קידושין כהן וגרושה תופסים.

ביטול נישואין

במאמרו בא כב' הרב הדא"א לאותה המסקנה והוא מחפש דרך כדי להגיב במסגרת ההלכה על תופעה חדשה זאת, הוא מדגיש את הכוונה העקרונית שבעריכת הקידושין שלא בפני רב, ומכאן הוא מסיק שפסק ההלכה אינו יכול להיות בדרך המקובלת עד כה. מאחר שמקובל זה דורות רבים כי הקידושין מסודרים על ידי רבנים בלבד, ומאחר שיש סכנה רבה בהפקרות שתשחרר אם יסדרו קידושין פרטיים—יש צורך לעשות מעשה למען ישמעו וייראו.

על כך מבאר הרב הדא"א, כי יש צורך להפקיע את הקידושין הללו, ואף להתיר את הנשים לשוק, ללא צורך בגט. הוא מסתמך על התקדימים בעבר שהפקיעו קידושין כשראו צורך בכך. אף בזמננו, אומר הרב, מסרה התורה כל עניני דת והלכה לחכמי הדור לתקן ולסדר בתור סייג וגדר לפי ראות עיניהם, כפי הצורך לעם ולזמן. הפסק הזה דרוש "למיגדר מילתא" וכדי למנוע שהתורה תהא כשתי תורות ח"ו. אילו היה בית הדין ממשיך לחשוש לחומרי אשת איש, הרי היו ממשיכים לערוך נישואין פרטיים והפירצה עלולה להתרחב. משום כך מציע כב' הרב לקיים אספה של חכמי הקהילות וראשיהן ולהסכים על תקנה שקידושין הנערכים ללא הסכמת הרבנים ושלא בנוכחותם יהיו בטלים.

אפשר לראות בדברים הללו המשך של המסורת התייתבה שבידי חכמי ספרד, שראו עצמם ממשיכים לחובות וגם לזכויות של חכמי התלמוד והגאונים, אין להניח כי רב אשכנזי היה מרחיק לכת עד כדי כך, אף על פי שההלכות של "הוראת שעה" ו"מיגדר מילתא" ידועות.

בכל אופן מראה התשובה הזאת כי עדיין קיימת אפשרות להפקיע קידושין, אם הרבנים

זאת לחלק את הרכוש המשפחתי, והוא הסכים לעשות כן בהתאם למנהג המקום שבו נערך הטקס האזרחי. החלטה זאת יש בה חידוש בכוון הפוך להחלטה החדשה של בית הדין בחיפה. כאן הכיר בית הדין ברחובות בתוקף הנישואין האזרחיים כחווה של ממונות, ולכאורה אפשר היה להחיל עקרון זה גם על תביעת מוונות. יתר על כן על פי המשנה כתובות ט' ט' אפשר לטעון כי הוגג שנישאו אזרחית ועלו ארצה, דינם כגר שנתגייר ואשתו עמו, ואפשר לחייב את הבעל במוונות "שעל מנת כן קיימה".

מקרה דומה אירע בשנת תשכ"ו—תשכ"ז בתל-אביב. יוסף בכר תבע גט בבית הדין הרבני האזורי בטענה שנשא את אשתו מינה בכר-גולדנברג בברית המועצות בנישואין אזרחיים בשנת תש"ד ושחי עמה במשך 22 שנה ואף נולדה להם בת. האשה הגישה תביעה נגדית למוונות, אך תביעתה נדחה. אז פנתה האשה לבית המשפט המחוזי ושם זכתה למוונות. החלטה זו אושרה בערעור על ידי בית המשפט העליון (פד"י כ"ג (1) 665). בית הדין נקט אפוא גם במקרה זה עמדה שלילית כלפי הנישואין האזרחיים, ולא התחשב בעובדה שגם הבעל עשה שלא כהוגן.

ההחלטה החדשה של בית הדין הרבני בחיפה נוקטת בכל אופן בקו עקבי יותר, ואם תהיה סופית ותאושר על ידי הרבנים הראשיים תהווה תקדים חשוב לפתרון בעיות עיגון. הרי עיקר הטענה מצד רבנים ודיינים נגד ההצעות של תנאי נישואין היא החשש של קידושי ביאה. אפילו אם נמצא נוסח לקבוע בזמן הקידושין, שבמקרה עיגון רשאי יהיה בית הדין הרבני להפקיע את הקידושין, גם אז (כך טוענים) תנאי זה יתבטל על ידי חיי האישות כי "אין תנאי בנישואין". הנה החליט ביתה דין הרבני (אמנם במקרה אחר) להתעלם מהחשש של קידושי ביאה, ואין סיבה הגיונית שלא לסמוך על אותה הסברה גם להיתר עגונות בדרך כלל.

במקום נישואין אנו רשאים להניח כי על דעת המעשה הראשון בעל. זהו צעד חשוב לקראת ההגדרה הברורה של התנאים לתחילת הקידושין, והוא דרוש כדי לצמצם את התופעה הבלתי-רצויה של ספק-קידושין ואת הניצול לרעה של מצב זה לשם סחיטה.

כדאי להשוות את ההחלטה החדשה להחלטות קודמות של בתי הדין הרבניים בענין נישואין אזרחיים מחוץ-לארץ.

בתיק תש"ד/4474 של בית הדין הרבני האזורי תל אביב-יפו החליטו כי הנישואין האזרחיים, שנערכו לפני שלושים שנה ברומניה, אינם תקפים לפי ההלכה, ושהאשה אינה זכאית למוונות. מכל מקום הצריכו את האשה לקבל גט מספק, ומכיון שסירבה, הוציאו היתר נישואין לבעל. במקרה זה התירו אפוא לבעל, לאחר שחי עם האשה במשך זמן רב, להוציא פתאום מהשרוול טענת בטלות הנישואין, כדי להיפטר מחובותיו האנושיות וה-מוסריות. יחד עם זה הצריכו בכל זאת גט לחומ-רא, אך שוב רק לאשה ולא לאיש, כי הלה קיבל לבסוף היתר נישואין. האשה פנתה אז לבית המשפט הגבוה לצדק, ושם נאסר על הרב הראשי לתת תוקף להיתר הנישואין (שטרייט ג. הרב הראשי, פד"י י"ח (1) 598).

בערעור תש"ד/89 פסק בית הדין הרבני הגדול כי בנישואין אזרחיים שנערכו בברית המועצות אין האשה זכאית לקבלת מוונות מבעלה, אך מאידך גיסא היא זקוקה לגט, ואפילו כופים אותה לקבל את הגט (פס"ד רבניים, כרך ג', 369). כאן שוב מתבלט המצב הבלתי-משביע רצון מבחינה משפטית ואנושית, כי מן הספק רואים את האשה כזקוקה לגט וכאשת איש, אך מאידך גיסא אין נותנים לה מוונות, ומתירים לאיש לשאת אשה אחרת עליה.

בתיק תשכ"ב/563 (פס"ד רבניים כרך ה', 124) החליט בית הדין הרבני האזורי ברחובות כי אשה שנישאה בנישואין אזרחיים בברית המועצות זקוקה לגט לחומרא. בית הדין נתבקש בהודמנות

אין תנאי בנשואין

ש. הכהן וינגרטן

גם נגד דעתו המפורשת של הרשב"א, הפוסק שאין אפקעינהו רבנן לקידושיהו רק במקרים המובאים בתלמוד, וכמובן, לצורך השעה בהס' תמכם על הרמ"א בדרכי משה (אה"ע ס"ו).

ידוע הדבר שבזמן פעולתו של הגרצ"פ פראנק זצ"ל בירושלים, לא נשארה עגונה בארץ שלא התיירה. והוא גם אמר פעם בסוף תקופת חייו: "במשך חמשים שנות פעולתי בהוראה בשאלות עגונות, לא באה לפני שאלת עגונה, שלא מצאתי גמקים להתיר. מלבד מקרה אחד בשאלה שבאה מרוסיה, ואשר למרות טפולי בענין משך שבו-עות, לא יכולתי למצוא צד היתר ומחמת עגמת נפש על כך חליתי, ורק בקושי רב התאוששתי". ברם, כל זה היה בדיון על כל מקרה ומקרה לחד. להכללת כל הבעיות ביחד ולפתור אותן ע"י תקנה כוללת התנגד גם הוא. שמעתי, שבזמן שהגר"ש גורן שליט"א, פנה אליו כשיבא מכשור-רא, בענין החרתן של העגונות מגוש עציון, אעפ"י שאת בעיותיהן אפשר היה להעמיד תחת "מכנה" אחד, ביקש לסדר תיק לכל עגונה לחד ודן עליהן בנפרד לכל אחת ואחת, אף גם שנמסקי ההיתרים גם כן היו דומים.

מר פאלק גם מוסר שהתשובה המקובלת בפי הרבנים, היא, "שהענין — של הצעת תקנה על תנאי בנשואין — איננו חדש וכבר נדחה התיקון ע"י רבני הדור הקודם". ונכון הדבר. ההצעה הזאת עלתה כבר מזמן ונדחתה. מר פאלק אינו מוסר את טעמי הדחיה ונדמה לי שכדאי להתעכב על כך, כי בהם המפתח להשלמת התמונה.

בין הראשונים, שהתחילו להוכיח כביכול את אכזריותם של הרבנים בקשר עם עגונות, היה יל"ג בשירו הידוע "קוצו של יו"ד". אני מטיל ספק שהמניע של יל"ג היתה רחמנות על העגונות העלובות. מגמתו היתה לשים ללעג את הרבנות וע"כ לערער את סמכות התורה ברחוב היהודי. וגם אלה מסוגו שבאו אחרי, גם הם ברובם הגדול מתוך מניעים אלה פעלו.

לדעתי האישית ועד כמה ששמעתי מקוראי "טורי ישרון", גם לדעתם, — אין "טורי ישרון" צריך לאכסן מאמרים מסוג המאמר "כוחא דהיתרא". הדברים הנדונים בו, הם גופי הלכה ונוגעים ברבים מפרטיו בצפור נפשה של קדושת ישראל וטהרתו. אלא, המאמר הנ"ל, — מלבד תוספת בסוף מאמרו, שהוסיף לאח"כ — נמצא כבר מזמן במערכת ונעשו דינו כבדיעבד. ארשה לעצמי לכן, להביע דעה אחרת בבעיה זו. כותב המאמר מר זאב פלק, דן באורח פוב-ליציסטי בתקנה של תנאי בנשואין ומבין שורר-תיו של המאמר, מבצבצת ועולה תלונה על רבני זמננו, שאזניהם אטומות לקול יללת העגונות, עגונות מנשואין ועגונות מזיקה ליבם. הוא יודע, "שעד כה גידחו כל ההצעות להתקין תנאי בנשואין אין ולהפקיע את הקדושין במקרים קיצוניים, כדי להתיר אשה מכבלי העיגון". (אגב: הפקעת קדו-שין אינה זהה עם תנאי בנשואין, בזה האחרון היא לא היתה מקדשת כלל ואין מה להפקיע). הוא גם מרחיק לכת וטוען, "שאם מצביעים על תקדימים שבהם הפקיעו חכמי התלמוד והרא-שונים את הקדושין, עונים הרבנים, כי אין בכוחנו לעשות מה שעשו הראשונים". הוא אמנם מודה, "שהגישה השלטת בבתי הדין — היא — נסיון ללכת עד קצה גבול היכולת, כדי להתיר במקרה האינדיווידואלי המתעורר", אמנם רק לאחר מע-שה. "אולם — מסרבים לפתור מראש את הבעיות הללו ע"י התקנה המצומצמת ביותר".

כותב טורים אלה הסתופף רבות בשנים במחיר צתם של גדולי הדור, שישבו על מדין בדיני עגונות, ויכול להעיד שענין העגונות לכל סוגיהן, נגע ללבם, על כל פנים לא פחות מאשר למר פאלק והמסכימים להצעתו. ידוע אני שבמקרים מסוימים, כדי שלא יהיו בנים שנולדו ממזרים, שאשה לא תשאר בכבלי העיגון וגם בשאלת מים שאין להם סוף, השתמשו הרבנים בכל מה שהשתמשו חכמי התלמוד והראשונים. לפעמים

עגונות בדרכים אשר ללא תורה ותרבה ח"ו המכשלה בקדושת טהרת ישראל".⁴ והנה הזמן בא ושני החששות נתאמתו.

בשנת תרפ"ד נדפס בקושטאנדינא קונטרס קטן, "מחברת קדושין על תנאי", "הצעה לפני כל הרבנים היושבים על כסא ההוראה אדות תקנות בנות ישראל להצילן מפח יקוש וכבלי העגון על ידי תנאי בקדושין" וכו'. חתומים על ההצעה חברי בית-הדין בקושטא רבתי ובראשם הרה"ג ר' חיים משה ביג'אראנו מ"מ רה"ר ב.

חברי בית הדין בקושטא, היו רבנים יושבים על מדין, אך בעולם התורני לא היו ידועים כגדולי תורה. על כל פנים, פרסמו את דבריהם רק כהצעה לעיון לגדולי התורה. בקונטרס השתדלו להקיף את הבעיה לכל פרטיה וגם השתדלו להסיר כל מעצור שעמד לנגד הצעת התקנה על תנאי בנשואין.

בדוגמאות מעטות: את החשש שמא בשעת ביאה ראשונה, בעל סתם והואיל וחוקה שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, וממילא בטל התנאי בחופה, הם מסלקים בפשטות גמורה: מלמדים את החתן שמלבד התנאי שהותנה בחופה, יתנה עוד הפעם בשעת ביאה ראשונה. (לדעת רבים יש לחזור על התנאי בכל ביאה וביאה). אך הרי גישו את האבסורד שבדבר, שעל ידי כך יעשו הרבנים "בדור פרוץ כזה, — — — ללעג ולקלס בעיני ההמון", חיפשו איפוא תרופה גם על כך. מצאו, שכל החשש הוא, שאין אדם עושה את בעילתו בע"ז, אם כן, "בדורנו זה, איש אחד אפילו מאלף לא מצאנו. כי הן בעוון, רובם יכולים אינם גזענים בבבילות זנות ואין להם חזקת כשרות...". ואם כך, הרי יצא "שכל ימי שבחו אצלו, היו כל בעילותיו בעילות זנות, הרי לא היתה מקודשת לו כדת משה וישראל"? ואם היו לו בנים הרי כולם פגומים הם! גם על זה מצאו מוצא. אין כאן בעילת זנות, רק בעילת הפקר. וכו' וכו'.⁵

כנראה לא היה לקונטרס זה הד גדול. ידועים לי רק שני מחברים שהגיבו על דבריהם והם הגר"צ עזריאל, כרבה של ת"א ויפו והגר"מ טולידאנו כאב"ד בקאהיר או. שניהם שוללים את התקנה, של תנאי בנשואין.

בשנת תרנ"ג באה ההצעה ע"י הרב צדוק כהן מפאריז. הוא פעל כשליחם של רבני הקונסיסטואר, שהיו קרובים ברוחם ליל"ג. הרב צדוק כהן, פנה בשאלה לגדול הדור בזמנו, להג"ר יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל ובקבלת תשובתו "שאינו זה נכון לדינא כלל", עזב את הענין.

אולם, אחרי פטירתו של הרב כהן, אחרי שלש עשרה שנה (בשנים תרס"ו—תרס"ז), נתעוררו מחדש חוגים אלה ובאספת הקונסיסטואר גם קבלו החלטה על כך. לא היתה כבר ברירה אחת, מאשר לצאת נגד החלטתם בתוקף ועוז. בין הרבנים שיצאו נגד החלטתם לעשות תנאי בקדושין, היו גם רבנים בעלי תואר דוקטור ולא רק רבנים מהטפוס הישן "שבהויות העולם ובמדעים, ידיעתם מועטת".

הגר"צ דר. הופמן, ראש ביהמ"ד לרבנים מברלין כתב: "רק רבנים אשר נתקו כבר את כל מוסרות הדת והשליכו מעליהם כל עבותות התורה, העיוו פניהם להתיר אשת איש בסברות בדויות כאלה". כי "גם הגאונים המתירים קדושין על תנאי, לא התירו בתדירות ולבטל ע"כ תורת גטין ומצוות יבמין. תקנה כזאת לדעתי היא קלקלה שאין למעלה הימנה".¹

הגר"ר יוסף צבי דינר האב"ד באמשטרדם, גם הוא הראה על מגמת המציעים את התקנה הזאת "לעקור ולשרש בית ישראל בודון".² אין המסגרת מרשה לי להרבות בהבאות מדברי הרבנים מהטפוס הישן, כמו הגר"ח"ע גרדונסקי, הגר"י רוזין, הגר"ד פרידמן, הגר"ש"מ שבדרון ועוד זצ"ל, ואשר כולם דחו את התקנה, "שאינו שום ממש ותוקף בזה עפ"י דין" "ושאינו לעקור דין מפורש בשולחן ערוך וש"ס דליכא תנאי בנשואין" וממילא, "אין זה תיקון אלא מעוות".³ וגם הפעם נשתתק הענין.

אחרי מלחמת העולם הראשונה ואשר בעטיה נשאר נשים רבות עגונות, התחילו הרבנים גדולי התורה לדון בשאלות אלו. ואמנם הדאגה היתה גדולה ומרן הרב קוק זצ"ל גם נתן ביטוי לדאגה ולחשש, שיבוא זמן, שמפאת "הפוזר והדלדול והחורבן הזמני יגרם בטול תורה וחלישות גוררות, — ומי יחוש לחלצן מהמיצר? ומצד שני, ימצאו קלי עולם שיגיסו דעתם בהוראה ויתירו

ושבו שקטו הרוחות זמן מה. ישבו גדולי התורה ודנו בשאלות עגונות בלי רעש ובלי פרסום והתירו עגונות כמעט בכל שאלה שבאה לפניהם. והנה פתאום שוב נרעשו אמות הספים. בתרצ"ה החליטה ועידת הרבנים הקונסרבטיבים באמריקה על תנאי בנשואין. אחד הנמוקים בדחיות השו"ת מקודם היה, שאין הפקעת קדושין בלי גט. והנה המציאו הרבנים הקונסרבטיבים, שבשעת החופה, תקבל הכלה על עצמה לא רק להיות רעיה נאמנה, אלא גם שליחות לגט בשביל עצמה. זרם הקונסרבטיבים באמריקה מכיל בקרבם גם ראבייס ריפורמים למחצה וגם האחרים הציטינו אולי בגדלות בהטפה אך בהחלט לא בגדלות בתורה ובהוראה. הם בודאי יכולים להכלל בסוג של חששו של מרן הרב קוק זצ"ל, "גיסו דעתם בהוראה ויתירו עגונות בדרכים אשר ללא תורה".

כל רבני אמריקה החרדים התקוממו נגד נסיון של תנאי בנשואין וגם גט והכל תחת החופה... לקחו חלק בביטול נסיון זה מלבד רבני אמריקה, גם רבני אירופה, הגרמנים גרונוסקי וכל רבני ליטא ופולין. הגרמנים צירלסון וכל רבני רומניה. גם מארץ ישראל מחו כנגד התקנה. מרן הרב קוק זצ"ל, אשר שמו (ביחד עם שמו של בעל חפץ חיים זצ"ל) נשתרר ע"י הקונסרבטיבים כאילו הסכים להם, שלח תלגרמת מחאה: "אני מוחה בכל תוקף נגד המכשלה של סדור קדושין בצידו שליחות גט שיחריב את קדושת ישראל"¹⁰. כתבו נגד החלטת הקונסרבטיבים גם הגרמנים יעקב מאיר, הגרמנים עוזיאל, הגרמנים ראובן כ"ץ זצ"ל ורשימה שלמה של כל רבני הארץ¹¹.

הגרמנים פראנק כתב: "שמעתי — — — כי קמה באמריקה כת אחת — — — המכונה קונסרבטיבים לעקור מישראל דיני גרושין וחליצה ע"י עריכת נשואין על תנאי בנגוד לדיני תורתנו הקדושה. ולא באו לידי כך, אלא משום שהם רוצים להתאים את התורה לרוח הזמן ולכן הם מגלים פנים בתורה שלא כהלכה והעושים כן אין להם חלק באלקי ישראל ובעם ישראל — — — הנישאת בנשואין על תנאי, הרי היא נשואה בלי כל תנאי, והמתירה על סמך התנאי, הרי היא מתירה אשת איש גמורה ומרובה ממזרים¹².

הגרמנים עוזיאל זצ"ל כתב: "דאין תקנה זאת מועילה והגונה ואדרבה נפיק מינה חורבה לפרוץ גדר הנשואין ולהרבות הפקרות לבגוד בנשותיהם על יסוד התנאי — ועוד, שגם מדינא לא מהניא תקנה זו — אסור לנו לתקן תקנה כזאת". (משפטי עוזיאל חלק שני ס' מ"ד ע' קלה).

הגרמנים טולידאנו זצ"ל כתב: לא יתכן "שהתנאים יהיו כתיקונם". "ועוד, אני אומר, שבתקנה זו אנו יוצאים מהפח ונפלים ח"ו בפח, כי כמה ערוב יצמח מזה". (ים הגדול ס' ע"ד)¹³. תשובות אחרות לא ראיתי (ואמנם לא ראיתי אינה ראיה)¹⁴.

יש לשער שהדחייה בכל זאת היה לקונטרס זה. הקונטרס, שלא היה נפוץ בעולם התורני האשכנזי, נפל כנראה לידי של הרה"ג י' יוסף שפוטשניק בלונדון, דלה ממנו את ברוריו ועשה כמתכונתו. בשנת תרפ"ח יצא הרב הזה בקולי קולות בעתונות בלונדון ובקונטרס "לקרוא לאסורים דרור" ובדברי פולמוס נוספים "מוציא אסירים בכושרות", שהמציא תרופה "לארבעים אלף עגונות". ומה היא התרומה? התקנה של תנאי בנשואין.

הכרתי את הרב הזה אישית. ולכן אמנע מלהכנס בהערכת אישיותו וגם לא אשתמש ב"תוארים" שמתנגדיו הצמידו לו וביחוד בספר "מראה כהן" מאת הרה"ג הרב שמריה מנשה כ"ץ אדלר (לונדון תרפ"ח). אסתפק בשתי הבאות מהגרמנים גרונוסקי והגרמנים פראנק זצ"ל. הגרמנים גרונוסקי כתב: "והנה כל קורא ומעיין — בקונטרס שלו — יבהל וישתומם על המתיר אסורים חמורי רים, לאו דיבמה לשוק בלי שום יסוד ישר בהלכה" כה"י "אבל אני חושש שיש בזה גם יד מפירי תורה באמצע — לחלל כל קודש ול-התיר עריות בפרהסייה"¹⁵.

הגרמנים פראנק כתב: "הכרוז יוצא מלפניו שהוא עושה את עצמו לקבלן קבוע להציל עגונות מכבלי עגונות, ובעברי על פני הקונטרס, "לקרוא לאסירים דרור", בנדעזתי לקראת הפרצה הזאת — שיתיצב איש בשערים בגבובי דברים — — — "אוי לדור שכך עלתה בימיו שהיתר עגונות יהא נעשה בקבולת ע"י קבלן תמדי"¹⁶.

הבנים, על כן לא יהיה לי חלק עמו ולא אתקן לו לשון צוואה" (חחור"מ קנג).
 נתארכו הדברים ולא מציתי את הנושא עד תומו. אולי בהזדמנות אחרת ובאכסניה אחרת¹⁵.
 1 קונטרס "אין תנאי בנשואין" הוצאת ורנובסקי דף ט.
 2 שם דף י"א ע"א וע"ב.
 3 שם.
 4 אגרות ראייה ירושלים תרפ"ג סוף סימן פ"ב.
 5 מתוך הקונטרס "קדושין על תנאי" קושטא תרפ"ה.
 6 על שתי תשובות אלה העירני ידידי הרב ש. דביר מנהל הספריה "גאון צבי".
 *6 אחרי ראותי, את הנספח לספרו של א. ח. פריימן הי"ד "סדר קדושין ונשואין ע' שצ"א, אמנם נוכחתי, שישנן עוד תגובות על "המחברת קדושין על תנאי" של קושטא. ישנה תשובה ממרן הרב קוק זצ"ל וכן תשובה מהגר"ע הדיא זצ"ל המפלי-פל בנדון זה עם הגר"צ עוזיאל זצ"ל על דבריו במשפטי עוזיאל וכן בדברי הרי"מ טולידאנו זצ"ל ב"ים הגדול", שתי התגובות הן שליליות.
 7 אגרות אחיעזר ח"ב ס' קצ"ט.
 8 שם ס' ר"א.
 9 מתוך העתק מכתבו במכון הרב פראנק.
 10 ספר "לדור אחרון" ברוקלין תרצ"ז.
 11 שם.
 12 ראה הערה 9.
 13 אגרות אחיעזר ח"ב ס' ר"ג.
 14 סדר קדושין ונשואין לא.ח. פריימן ע' שצ"ו.
 15 ר' ספר תנאי בנשואין ובגט, (מוסד הרב קוק).

גם עתה נתעוררו יחידים וחוגים משכיליים — ואשתמש בדברי הגר"ח ע גרונסקי זצ"ל — "בגלל חסרון ידיעה בשרשי הלכה — מציעים תקנות — העלולות לעקור יסודות התורה, ואמ" תלא בפיהם, למען תקנת עגונות"¹⁸.
 גם דבריו של הפרופ' א. ח. פריימן הי"ד בנדון זה, ראויים להקבע כאן. "רוב בעלי ההצעות הרחיקו לכת מן המטרה והלאה. כדי לתקן את העגונות מעמידים הם בסכנה את עצם יסוד האי-שות והמשפחה אשר כל בית ישראל נשען עליו. "אישות על תנאי", פוגעת בעקרונות היסודיים של הסדר הצבורי והמוסר החברותי"¹⁴.
 בבעיה של התקנת "תנאי בנשואין" דחו גדולי התורה את ההתקנה מנמוקים של יסודות הלכה גרידא, מתוך מבט על תוצאותיה לתקלות בכל שטחי האישות. אך גם בבעיות אחרות נמנעו להתקין תקנות, אם גם עפ"י ההלכה, הנוגעת ישר לענין היה הדבר בגדר המותר. והיה גם להיפך, שהתקינו תקנות ונתנו להן פומבי גדול, אם ראו שעל ידי כך יוכלו להעמיד את ההלכה על תלה. שימו לבם בעיקר על המגמה של המצ-עים וכדי להוציא מלבם של צדוקים. וכך התבטא הגאון בעל החתם-סופר זצ"ל על בקשה של תקון צוואה, כדי שגם הבת תהא יורשת: "כי האי גברא כל מגמתו להשוות ירושת הבנות עם

שם אף הם להתעורר, משל כאילו היתה בהם נשמה, "אעירה שחר" — בעת אעירה השחר להו-דות לד' (מצודת דוד, שם).
 וכמעט אותו צרוף חוזר בתהלים (קיט כה): "נכון לבי אלקים, אשירה ואזמרה, אף כבודי (כלומר אף נשמתי נכונה לקראתך, ראה לעיל), עורה הנבל וכינור אעירה שחר".
 הצרוף של כלי הנגינה גבל וכינור חוזר אף במקרא (ביחוד בתהלים) במקומות רבים, לע-תים יחד עם תוף וחליל: כינור געים עם גבל (תהלים פא ג); הללוהו בנבל וכינור (שם קנ ג); כנור ונבל ותוף וחליל (ישעיה ה יב) ועוד הרבה.

(המשך מעמ' 12)
 לבי אלקים (כלומר, לבי מוכן ומוזמן לקראתך ד'), אשירה ואזמרה; אף כבודי (כלומר, אף כבודי — מקביל ל"לבי" — נכון לקראתך ד'). וכך מפרש אף כאן "מצודת דוד". "כבודי — כן תקרא הנשמה".
 וכך מתפרש היטב גם פסוקנו: "עורה כבודי" — המשורר פונה אל רוחו ונשמתו ומעודדה להת-עורר לקראת ד' כדרך שדבורה הנביאה פנתה בשירתה אל עצמה ואל נפשה: "עורי עורי דבורה, עורי עורי, דברי שיר, תדרכי נפשי עוז" (שופטים ה, יב).
 "עורה כבודי עורה הנבל וכינור", המשורר פונה אף אל כלי הנגינה שבידו ומבק-

הצעה "נועזה" לתפילה בישרון

לוי יצחק רבינוביץ

חים בכל העולם בנושא זה והוא יהפך ל"כתובת" הטבעית לחדר זה של חדרי התורה.

ואני מציין בסיפוק נפש שבמדה גדולה אינני אלא "מזורז לזרזין" ורוב רובם של המאמרים שהופיע עד כאן — עם התחדשות "טורי ישרון" באמת דנים בנושאים אלה. למשל בשני הגליונות האחרונים מופיעים מאמרים "על סידורי תפילה חדשים". "קרובה לחנוכה" "על תפילת הכהנים בנשיאת כפים", על "סדר התפלה בתעניות", ובמה שנוגע לבית כנסת בכלל, "בית הכנסת הגדול בוויילנא", ו"מעמדו המשפטי של השמש". אבל מאידך גיסא יש מאמרים שעם כל חשיבותם הם חורגים מן המסגרת הזאת שאני מציע.

ברצוני להיות לא רק "נאה דורש" אלא ג"כ "נאה מקיים". ואני מקדיש את המאמר הזה. אחרי ההקדמה הזאת, לפן אחד של התפילה בבית הכנסת, ובברצוני לקבוע שני כללים הנוגעים לסדר התפילה בישרון בפרט, ובסדר התפילה בבתי כנסת בירושלים ובמדינת ישראל בכלל.

במה שנוגע לראשון, הלא אחת מהזכויות הגדולות של ישרון הוא שעם הווסדה היא ליבנה וביררה את נוסח התפילה המסורתית והכניסה שינויים ותיקונים, כולם במסגרת של ד' אמות של ההלכה, שכוונתם היתה לעצב דמות של תפילה נאה ומושכת. אם אינני טועה ישרון היה בית הכנסת האשכנזי הראשון שהנהיג את ההברה הספרדית. בית הכנסת הראשון של "מתנגדים" שהכניס את המנהג היפה של "לדוד מזמור" בליל ראש השנה וכל גדרי ועוד כהנה וכהנה רבות. הרוצה לעמוד על השינויים האלה, עליו להשוות את מנהג הגר"א המקורי שהנהיג קהל פרושים — התלמידים של הגאון בירושלים — המקום היחידי בעולם שהוא נהוג בו — ושהוא היסוד של נוסח ישרון, עם הנוסח הנוכחי; והוא יוכיח לדעת את השינויים שכולם פרי מחשבה וכוונה תחילה. זה היה לפני יותר משלושים שנה ומאז

אני מקדם בברכה את ההתחדשות של "טורי ישרון" אחרי הפסקה מסויימת וזה למרות ש"עשות כתבי עת הרבה אין קץ" במדינת ישראל, ובמדה מסויימת "להג הרבה יגיעת בשר". אני מקבל לא פחות מעשרים ירחונים בכל חודש וחודש. כולם מלאים ענין, כולם חשובים, כולם מכילים מאמרים חשובים וכמעט אי אפשר לעקוב אחרי כל מה שמתפרסם. נוסף על רבוי החומר, שהוא בבחינת "כל יתר כנטול דמי" ובדלית ברייה מדלגים על מאמרים חשובים שראויים לתשומת לב עמוקה, אני רואה חולשה אחת בכל הבטאונים האלה, והוא חוסר קו מסויים. כל אחד ואחד, כמעט בלי יוצא מהכלל כולל העולם היהודי על כל בעיותיו, על כל חדרי התורה, הלכה ואגדה, מחשבת ישראל ובעיות מדיניות, ביקורת ספרים ומאמרים היסטוריים, ביוגרפיות ומדעי היהדות. לפי דעתי ההצדקה של הירחונים האלה תלויה בבחירת קו המיוחד לו, ואין לי שום ספק מה צריך להיות הקו המיוחד הזה של טורי ישרון. הלא ישרון הוא בית הכנסת המרכזי של ירושלים. ולפי מיטב ידיעתי אין בטאון אחד בכל המדינה המוקדש לכל הענינים החשובים הקשורים עם בית כנסת ובפרט, וחשוב מכל, הבעיות של התפילה המסורתית שלנו, אחת מהיצירות היותר נשגבות של עם ישראל ושל העולם הרוחני בכלל, יצירה שמהווה התפתחות של כשלושת אלפי שנה, מאנשי כנסת הגדולה שהניחו את יסודה ועד "לכה דודי" שעם יוצאים מהכלל מעוטים אפשר להצביע עליו בתור ההוספה החשובה האחרונה בסידור שלנו. "טורי ישרון" צריך להצטמצם לפי דעתי בנושא חשוב זה, וליהפך לבטאון בהידיעה ללבון ולברר את הבעיות האלה. יחד עם בעיית השייכות באופן ישיר לבית כנסת אם מצד אחד עליו למנוע לפרסם מאמרים שאין להם קשר ישיר עם הנושא הזה — יהיו חשובים כמו שהם — מאידך גיסא עליו להזמין מאמרים ממומ-

נפוצ המנהג בזמן האחרון בבי"כ במערב שדווקא שיר זה המלא קדושה והתרוממות הנפש שאומר אותו קטן וכל שהוא יותר צעיר הרי זה משובח! אבל בין האיסור לאמור אותו בכל יום או בכל שבת מפני רוב קדושתו ובין השמטתו לגמרי מסדר התפילה המרחק גדול.

וטרם שאני בא סוף סוף להצעה שלי ברצוני להזכיר מדור כמעט קבוע ב"טורי ישרון" הראוי לשבח, והיא הבאה של פיוטים לתקופות שונות של השנה שנשארו רובם בכתב יד ובדרך זו זכו לגאולה או לתחיית המתים. אבל אני מרשה לעצמי לשאול, לאיזה מטרה מדפיסים אותה, ומה היא הגאולה והתחיית המתים? האם הם בבחינת מתי יחזקאל ש"עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו"? האם אי אפשר לראות אותם בבחינת פיוט יפה שכדאי לאמרו?

וכאן אני בא להצעה שלי. אני מודה ומתוודה שהיא חידוש גמור שלא הונהג בשום מקום, אבל אם נתקבל הוא יגרום לרעננות התפילה וישמש כוח נגדי לאמירת התפילות כ"מצות אדם מלומדה" שאומרים אותה בשגריתות. האם מן הנמנע הוא מפעם לפעם להנהיג "תוספת" לתפילת המקובלת? בליל שבת אחד נכריו שהערב נשיר "דיד נפש", ובשבת מסויימת, כאשר אין בר מצוה, או כשהפרשה קטנה והתפילה גומרת בשעה מוקדמת, להכריז שהיום נגמור עם "אנעים וזמירות". ובשבת חנוכה, "קרובה חדשה לחנוכה" וכו'. וכו'. אלה שלא נמצאים בסידורים אפשר לשכפל ולחלק בין המתפללים. אני בטוח שנוהל כזה יעלה הרבה להעמיק את כוונת התפילה, ועכ"שיו שסוף סוף יש לנו מקהלה בישרון לא מן הנמנע הוא שהמקהלה תשיר את התוספת הזאת. ואני רק מקווה שבהצעה זו אינני עובר על הזהרת חז"ל "כמו שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע" כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע" (יבמות סה ב).

כמעט שלא חלו שום שינויים, וכנראה שסדר התפילה קיבל את צורתו הסופית שאין סוטים ממנו כמלוא נימה, ויש מדה של התאבנות. אני לוקח דוגמה אחת שאינה שייכת לתפילה עצמה, אלא לעולם הפיוט — כוונתי לקינות של תשעה באב והסליחות. האחראים לקחו על עצמם בזמנם את הצעד הנועז לדלוג על שתיים עשרה סליחות בסליחות של ערב ראש השנה, ועל רובן של הקינות של תשעה באב. אינני יודע מה היתה אבן הבוחן שלהם ואינני בטוח אם אני הייתי מסכים לכולם, לא להשמטות ולא ל"ניצלות", אבל העיקר הוא שכן הם עשו, ואין ספק שלכל הפחות אחד מן הגורמים היה שהפיוטים שדילגו עליהם לא שיקפו את הנסיבות הקיימות. אני בטוח שאין מי שיכחיש שעם הקמת המדינה ועם שחרור ירושלים יש עוד קינות שאינן משקפות את רגשותנו ומן הראוי לגזור עליהם אותה הגזירה שנגזרה על הראשונים. אבל כאן ה"איבון" פועל — וחבל. וההערה השניה היא שלמרות שהנוסח של הגר"א הוא היסוד המוצק של כל בתי כנסת האשכנזים — המתנגדים בירושלים, אין כמעט שני בתי כנסת שסדר התפילה באחד וזהה עם השני, למרות ש"כולם ניתנו מרועה אחד". דוג — מה אחת היא ב"דיד נפש" המקסים של ר' אליעזר אזקרי ששרים בניגון מושך את הלב בין מנחה לקבלת שבת, ודוגמה שניה "שיר הכבוד" הוא "אנעים וזמירות" המיוחס לר' יהודה החסיד, שאומרים אותה מדי שבת בשבתו בביה"כ האשכנזי בבנין המתיבתא ברח' זבוטינסקי.

נתעכב קצת על השיר הנפלא הזה. יש מקומות שאומרים אותו בכל יום, אבל בדרך כלל אומרים אותו בכל שבת. זה היה הגאון מוילנא שאסר אותו בכל שבת והטעם היה רוב קדושתו. הוא חשש שאם נאמר אותו בכל יום יהפך ל"חור-לין" ("ואוכידיק" בלע"ז) ויאמר בלי הכוונה הר-אויה לה. ובהיותי בני-יורק שמעתי הרה"ג ר' יוסף בער סולובייצק שאמר בלעג שלמרות זאת,

כנס תלמידי בתי ספר בישרון

שמואל כהנא

בדברי געילה קצרים ע"י המנהל מר יהודה אקרלינג, נעל הכנס.

כפי שנאמר, לי, היו התלמידים, שהופעתם זאת היתה הראשונה על סף בית כנסת, והמטרה לכנס זה של תלמידים מבית ספר כללי, היא לקרב את התלמידים האלה לבית הכנסת וממילא לחיי דת צבוריים.

יש איפוא, לשקול את ההסדר הזה מבחינת המטרה. ישנו הרשם שמארגני הכנס, אינם אוריגליים בהסדר זה. העתיקו אותו כנראה מהסדרים דומים שנהגו בהם מארגני כנסים

אלם בית הכנסת נתמלא מפה לפה תלמידים ותלמידות מעדות שונות — מעדות המזרח ואשכנזים — בפקוח מוריהם מורותיהם הסתדרו בשורות הכסאות וחיכו למתרחש ובא.

מטעם הסתדרות ישורון פתח מר צבי כורך ודיבר על תפקידי בית הכנסת בחיי יהודים.

המקהלה בניצוחו של ה' מאיר ברום הדגימה ממגנינותיה על תפילות ראש השנה. הוציאו ספר תורה בטכס המקובל ואמנם לא נפתח. החזן המשנה, הרב קצנלנבוגן בתלבושת חזנית לימים נוראים — בטלית, קיטל וכיפה לבנה — הדגים

כאלה בתל-אביב או בחיפה. אין אני יודע על רשמים ועל הצלחה במקומות הנ"ל. יש הסדרים שיפים הם בתל אביב ובחיפה, ואינם מתאימים כלל בירושלים. לדעתי זה אחד מהם. למראית עין הקשיבו התלמידים בשורות הרא-

קריאת התורה וההפטרה בנוסח אשכנזי מתוך חומש. הוא הדגיש גם תקיעת השופר תשר"ת תש"ת תר"ת גם בנוסח אשכנזי וגם בנוסח ספר רדי. גם הסביר את ההבדלים שבין הנוסחאות, לדעתי ללא צורך.

שס"ו שהמחבר מעיד שהגאון רבי חיים מבריסק זצ"ל שקרה לו פעם ביום ב' או ה' ולא יכול להתפלל בצבור, ציוה בתפילה מנחה להוציא ספר תורה ולקרוא בו קריאת היום קודם מנחה. (על הנ"ל העירני ידידי רא"ש מרצבך).

במקרה כזה לא יהיה צורך שהחזן יתלבש בתלבושת החזנית, ולהדגים, דבר שעושה רושם תיאטראלי, ורישומו אינו בן קיימא.

ואם הדבר הזה אינו אפשרי, האם כנס תלמידי דים ביום העצמאות, או בכ"ח אייר — יום ירושלים, לתפילת נוער לבד, בצירוף תפילת מנחה, לא היתה יותר מצליחה? בתפילת נוער כזו אפשר לחזור על קריאת התורה וההפטרה שבית הכנסת נוהג בה בשחרית היום. ובתפילה כזו, שהיא טבעית, אפשר גם לשתף את התלמידים בפתיחת ארון הקודש, בברכת התורה וההפטרה וכו' וברור אחרי הכנה מוקדמת.

בתפילה כזו, היו הבנות עם מורותיהן מופנות לעזרת נשים וממילא היה הדבר מונע הופעות המורות בזרועות חשופות, באולם בית הכנסת עצמו.

דברי הנ"ל, הם חיפוש של פתרון לבעיה, איך לקרב תלמידים של בית ספר כללי לבית כנסת, והם נכתבו כהרהורים וכתצעות.

שונוות לבאומים ולהדגמות, אך בשורות שלאחרי הבימה, היה היחס די קריר, מלבד, שגם לא שמעו את הנאומים שהושמעו מלפני ארון הקודש. הם התנועעו לכאן ולכאן, אם כי בלי לעורר רעש, בבחינת "וינועו ויעמדו מרחוק".

השאלה המתעוררת היא: אם דרך זו של כנס "וביים" או בלשון קלה יותר, הדגמה של תפילות, אנו קולעים אל המטרה הנכספת? נשאלת גם השאלה: אם מדגימים קריאת התורה וההפטרה — הנשמעים גם ברדיו — תקיעת שופר, למה לא ידגימו גם את "הכורעים" ב"עלינו" או בסדר העבודה?

האם לא היה מתאים יותר לכנס את התלמידים לתפילה ממשית, נניח לתפילת מנחה גדולה, ונניח ביום שני או חמישי, היינו יום קריאת התורה ולקרא לפניהם את הקריאה בתורה של שחרית בשיתופם של התלמידים בעליה לתורה. תפילת נוער כזו סודרה גם ע"י האורטודוקסיה בגרמניה לשעבר, בשבתות בקריאה במנחה את פרשת השבוע בשביל סטודנטים, שבתפילת שחרית היו בבית הספר. והדבר נפסק להלכה שגם בשני ובחמישי רשאים לקרוא במנחה את הקריאה שבשחרית (כף החיים סימן קל"ג אות ח'). וראה גם בסדור "צלוחת דאברהם" (בעמק ברכה) ע'

(ראה תשובת העורך במדור מכתבים למערכת)

ר' ישעיהו הורוויץ

צדוק אברבנאל

הדרו ניכר גם בהליכתו, הליכה פטריארכלית ובעיקר בשבת בצעדו לעבר בית הכנסת. מעין "ויסעו ויחנו" ותוך חניה הופך הוא שמועה עם רובי מכריו המזדמנים לו בדרכו.

כשהוא מעוטף בטליתו וכשהוא שוקע בסידורו של השל"ה, הרי שהדר זקנים מפאר סביבותיו. מספרים מקורביו: זכה ר' ישעיהו בשתי מתנות בהגיעו למצוות בראשית המאה הזאת—שעון כסף ושעון זהב ולהם שרשות עבות—מתנות סבו מעשי אמן מויטבסק. שעון הכסף הוא מורה השעות של חול ואילו שעון הזהב מוקדש לכבודה של שבת מלכתא.

בחגיגות יובל החמישים לקרן היסוד נשאו ליבו של ר' ישעיהו והרים את שעון הזהב לאותה הקרן שכה הרבה לעשות עבורה ובכה הרבה אהבת לב. כה לחי.

בית הכנסת שלנו הופיע כלפני כ' שנים. כחול עיניו, שפמו המטופח והליכתו מתון מתון שיוותה לו מראה אציל פולני להבדיל... אמרו עליו שענייני ציונות היו עיסקו משחר נעוריו. אולם מיטב חילו, רוב שנותיו, הקדיש לקרן היסוד והיה עובר ארצות וימים להביא בשורתה בכל מקום שאחינו נחיתים שם. מכאן שהיה מעורב הרבה עם הבריות והרבה הצליח בעסקים שבין אדם לחברו.

מתיחס ר' ישעיהו לשל"ה הקדוש ושהיפנה עצמו לדברי תורה והגות מוצאים אנו אותו במעגל מוקיריו של הרב חן זצ"ל והיה בין רבי העושים לזכרו של גדול זה באותו החוג והיה עושה ומעשה אחרים בניהולו של הבית עד שהפך להיות המוציא והמביא בכל ענין. חוג זה שאמרנו

ייחודו עמו שכן עוסק הוא בלימודים שברומו של עולם. אומר השעור הלא הוא ר' עדין שטיינזלץ על פי דיבורו של הרבי מליובביץ שליט"א ומתכבד בנוכחותו של כב' נשיא מדינת ישראל המתמיד בהשתתפותו.

הלימוד עולה במעלות מדע תורה וחב"רים בו חכמי תורה ומדע השואבים בצימאון דברי התורה הנאמרים.

כאמור קיומו של החוג הוא מיטב מעיינו של מכובדנו ר' ישעיהו שליט"א ואף שמיחושיו פוקדים אותו לעיתים הרי שעבודת קודש זו עושה הוא במסירות נפש של ממש, כשם שעשה מלאכתו ב"קרן היסוד" עד צאתו לגימלא, כך שאכסגיא זו של תורה היא עיקר מעיינו ונמצא עוסק בצרכי היחיד והציבור כאחד.

קורין אנו לו "ר' ישעיהו" דרך חביבות, ובעיקר מאותה שעה שזקנו המטופח היורד לו על מידותיו — כזקן אהרון הכהן.

על שירת המקהלה בביה"כ ישרון

מאיר ברום

לא נראה לי שנכון לכנות שירה עצמאית של מקהלה בבית כנסת בשם הצגה. לו היה כן, צריך היה לכנות גם את שירת הסולו של החזן בשם זה. אך כשם שרובנו מושפעים מן האווירה הנוצרת ע"י שירת החזן המעוררת אצל רובנו כונה יתרה, כך גם שירת המקהלה (בעצם למה לא נקרא לכך תפילת המקהלה ע"י שירה הרמונית) צריכה ליצור אווירה בבית הכנסת אשר תכשיר הלבבות ליתר כונה ויהיה בכך משום "זה א"ל ואנוהו". יש לזכור שגם בבית המקדש התקיימה שירת קהל ושירת הלויים (ולא לדבר על כלי נגינה בהם נגנו בבית המקדש) חכמינו מדברים בהקשר זה דוקא על היופי של צרוף קולות נערים וגברים.

הסגנון של אותם הקטעים המושרים עד היום בבית הכנסת ישרון בצבור הוא ברובו מערב אירופי מובהק. בדומה לכך נתגה עד כה המקלה בבחירת שיריה. מובן שאין זה עקרון. אדרבה. שירת הצבור וכן שירת המקהלה חייבים לשקף את הסגנונות השונים אשר הביאו עמם מן הגולה מתפללי בית הכנסת או אבותיהם, כל אחד בהתאם לרקע הדתי/תרבותי ומצאו. למרבה הצער עדיין אין לדבר על סגנון ארץ ישראלי מגובש, משום שאינו קיים. יש להניח שיעברו עוד שנים רבות ואולי גם דורות עד אשר יתגבש ויתקבל ע"י רוב הצבור בארץ סגנון כזה. לא נראה שאחד הסגנונות הקיימים (מערב אירופי ומזרח אירופי) הינו יותר "יהודי" מחברו. בשני המקרים בחרו יהודים במנגינות אשר שמעו בסביבתם הלא יהודית. (מענין לציין שהחוקר היהודי המפורסם אידולסון טוען שמוסיקה יהודית מקורית אשר דוגמתה שרו בבית המקדש מצויה דוקא בסגנון הכנסייתי הגרגוריאני) לנו לא גש-ארה אלא הנוסטלגיה של כל אחד מאתנו לגרסא דינוקתא המוסיקלית שלו. אין אנו צריכים להכיר ריע לכאן או לכאן אלא למזג הסגנונות הן בשרית המקהלה. מקהלת בית הכנסת ישרון בודאי נתנה כן בעתיד.

ל אחר החלטת רוב מתאימה במוסדות של בית הכנסת ישרון החלה לפני כשלשת רבעי שנה להתארגן מקהלה. כארבעה חדשים לאחר מכן היא התחילה לשיר בבית הכנסת במסגרת התפלה בעיקר בלילות שבת וחג. במסגרת שורות אלו בודאי לא ייעשה הנסיון להעריך את שירת המקהלה מבחינת טיבה המוסיקלי, משום "שאין הנחתום מעיד על עיסתו".

להלן ידובר על תפקידה של מקהלת בית כנסת בכלל ועל הפרטטואר בו בחרה ותבחר בעתיד מקהלת ביה"כ ישרון.

הנסיון מלמד שתפקידה של מקהלת בית כנסת אינו יכול להיות חד משמעי, הן מבחינה אובייקטיבית והן מבחינת הטעם השונה של מתפללי בית כנסת. מקהלה הינה גוף עצמאי ומטבע הדברים שהוא רוצה ומוכרח להתבטא באופן עצמאי. מובן שעובדה זו לא באה לשלול את תפקידה השני של מקהלת בית כנסת דהיינו להיות כח המדרבן את שירת הקהל. אך אין לדרוש משום מקהלה שבעולם שתמלא אך ורק תפקיד של "מדריך לשירה בצבור". אגב, מענין לציין שכאשר מקהלת בית הכנסת ישרון נסתה לדרבן שירת הקהל הוטחו נגדה שתי טענות:

א. "למה אתם חוטפים נגונים שהקהל ממילא רגיל לשיר?"

ב. "למה אתם מנסים לחדש נגונים שלא היו מקובלים עד כה?"

המקהלה בודאי נתנה בתבונה אם תמצא את הדרך הנכונה להתאים עצמה בתחום שירת הקהל למנגינות המקובלות ואולי גם לסגנון, תוך כדי נסיון לדייק הדגשות דקדוקיות בצורה נכונה בקטעים המושרים. (מלעיל מלרע) ותוך כדי תשובה מת לב לבצוע יפה מן הבחינה המוסיקלית. על מנת להשיג את המוסבר יש בודאי צורך ביחסי גומלין בין קהל ומקהלה.

בשלב שני תנסה המקהלה בודאי להנהיג פה ושם נגון חדש בהתאם לרצון רוב המתפללים כפי שבא לידי בטוי ע"י נבחריו.

מכתבים למערכת

לכבוד

עורך "טורי ישרון"

הנדון: בקורת על בקורת

עורך נכבד,

מופיעות בסוף התפלות המתאימות, והחזרה לתפלה ההשמטה של הצנזור הנוצרי: "שהם משתחווים להבל ולריק וכו'", תקון זה נשכח אמנם בתפלת "עלינו" של מלכויות של ר"ה, אלא כפי שמציין המבקר בעצמו, הרי הרבנות הצבאית מחלקת מחזורי תפלה לימים הנוראים לכל החיילים המתפללים, ובכן מה הרעש?

6. אני חולק גם על קביעתו של המבקר לגבי רשלנות ניכרת, כביכול, בדבר השנויים שנעשו בגלוי פות בענין דיני א"י, מאחר והשנויים נרשמו בכל מקום, ומה נעשה שיום השמיני של תג הסוכות נקרא בחזרה: "שמיני עצרת" ובפי העם בארץ: "שמחת תורה"? לכן מן הצדק כותבים בא"י ששמו של חג זה הנו: "שמיני עצרת" — שמחת תורה.

7. לגבי סדר ברית מילה כותב המבקר בפסקנות שלא באה ברכת "שהחתינו". שומו שמים! בכל שלש המהדורות שמנתי מופיעה ברכת "שהחתינו" בסדר ברית מילה ולא רק "שהחתינו" בלבד, אלא הוסיפו לסדור גם הפסוקים: "שמע ישראל, ה' מלך, אנא ה' הושיעה נא" וכו' כנהוג כאן בארצנו הקדושה.

8. גם הדוגמאות המובאות בבקורת של מר בן ישר לגבי "שמיני חג העצרת" ו"שמיני עצרת התג" אינם זהים כלל למקומות המתאימים שבסדור.

9. בדיני הערובין הולך הסדור לפי פסק ההלכה של הרב הראשי לצהל. ובצה"ל אין עוררין אחר קביעת הרב הראשי, והלואי שגם בציבור האזרחי ישאירו ענייני הלכה לרבנים המוסמכים לכך...!

10. הוא הדבר לגבי 2 ברכות בהנחת תפילין, המבקר קובע שכאלו חששה הרבנות הצבאית לפסוק כנגד הנוסח המקובל (בענייני ערובין). ולא היא, אדרבה, גדלותה של הרבנות הצבאית ושל העומד בראשה היא בזאת, שאינה חוששת מלפסוק, וההוכחה לענייננו שלסדור הוסיפו 70 עמודים של דינים ופסקי הלכה בכל הנוגע להלכות התפלה. לגבי הנחת תפילין פוסק הרב גורן כדלקמן: "יניח תפילין של יד ויברך להניח תפילין, אח"כ יניח של ראש בלי ברכה (הדגשה שלי). ויש נוקמים לברך גם על של ראש על "מצות תפילין" אלא אומרים אחרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" כדי להוציא את עצמם מידי ספק ברכה לבטלה". ובכן תגוה דעתו של מר בן ישר, ישנה ההוספה של הערת ההסתייגות לגבי הברכה השניה כפי שהוא דורש.

נדמה לי שהוכחתי בעליל שהבקורת הקשה של מר בן ישר אין לה סמכים במציאות, ובמקום לציין "עובדות" שאינן קיימות, יכול היה לציין את רוב השפורים והחדושים הרבים והנפלאים שבסדור. בין

ב"טורי ישרון" גליון ט"ו מתפרסם מאמר בקורת מאת מנחם בן ישר על סדורי תפילה חדשים ומקום נרחב במאמרו תופש סדור צה"ל "בנוסח אחיד" ערוך בידי הרב הראשי לצהל האלוף שלמה גורן. אודה ולא אבוש, לא יכולתי להבין את מאמר הבקורת מאחר ורוב רובם של דברי המבקר מצביעים על ליקויים ושגיאות, כביכול, שאינם קיימים כלל ועיקר.

אינני יודע איזה סדור היה בפני המבקר, אך לצורך תשובתי למאמרו של מר בן ישר, השתמשתי בשלש מהדורות שונות של הסדור והם:

מהדורה ג' משנת תשכ"ו, מהדורה ה' משנת תשכ"ח ובמהדורה האחרונה שהוצאה לאור בתחתית תשל"ו. מאמרו של המבקר מתייחס אמנם לסדורים חדשים ולכן הייתי צריך להתייחס למהדורה האחרונה בלבד, אלא גם במהדורות הקודמות השלישית והחמישית אין בשום פנים אותם הדברים שהמבקר התיימר למצואם, והוא פורץ לרוב לתוך "דלת פתוחה". וכעת נתייחס לדוגמאות שבמאמרו:

1. המבקר כותב: "...במקום הכפילות והזרות הדקדוקית של לשון "שומע תפלת כל פה עמך ישר" אל", גורס סדור צה"ל: "תפלת עמך ישראל". ובכן בכל שלש המהדורות שמנתי כתוב: "תפלת כל פה עמך ישראל" ולא היתה בו בחירה של הנוסח האשכנזי דווקא.

2. באשר לפסקה במאמר באותו עמוד בברכה הבאה: במקום "ולתפלתם שעה" הספירי, בחר ב"רצה ה' א' בעמך ישראל ובתפלתם" כאשכנזי וכו', ולא היא, אלא שוב בשלש המהדורות כתוב: "ולתפלתם שעה" כספיר.

3. אם המבקר מכריז: גם נוסח אחיד חייב לדבוק בנוסח יסוד אחד, למה הוא תמה על הכפילות של "רפואה/מרפא" ועל הקוריו של "ומצפים לישועה", שהם המקובל בנוסח ספיר של התסידים. כאן גם המקום להעיר שאמנם אין לסדור הקדמה לגבי צורת עריכתו, אבל בהלכות התפלה קובע הרב הראשי לצהל כי סדור זה מבוסס על נוסח האר"י והוא מחייב צה"ל.

4. לגבי האי עקביות, כביכול, של חתימת "שומע תפלה" בתפלת שחרית לעומת תפלת מנחה וערבית ומוצ"ש, תשובתי להד"מ.

5. נכון הוא, ויש לציין זאת, שכל תפלות "עלינו"

לחנים ישנים. מדוע לא ניתן לחזנים לחדש תמיד משהו. — במקום ה"קפיאה על השמרים", ברחוב היהודי נשמעות זה כבר זמירות חדשות ויפות. ואולי לזה הכוונה "אל תעשה תפילתך קבע".

ב. קירוב הנוער לקריאה בחורה ולתפקידים אחרים בביהכ"נ (במסגרת תפילות שבת וחג).

ג. התפילה בימים נוראים: עול גדול נעשה למתפללים ע"י החזנים המאריכים בתפילה וביחוד בקטעים שהציבור חייב לעמוד בהם — מיותר, דומני, להוסיף מה התוצאות... ועל כגון זה הוזהרו חז"ל לא להטריח את הציבור יותר מדי...

ד. ואם הערתי על אריכות בתפילה אעיר גם על מקומות שמן הראוי מצד החזן להאריך והוא מקצר כגון: "במה מדליקין", "שיר של יום", "לדוד ה' אורי" ועוד כאשר רוב הציבור נמצא עוד באמצע התפילה והחזן כבר מסיים...

ה. לא אדבר על כיבודים אך דבר אחד שביהכ"נ חייב, לדעתי, לחברי ישרון ולמתפללים הקבועים הוא כיבוד בהקפה פעם אחת בשנה ולא להשאיר את הדבר ל"פיס"...

בברכה,

פ. עמרם

היתר מכיל הסדור סדר תפלות ליום העצמאות וליום ירושלים, תפלות חדשות הנאמרות ע"י רבבות חיילים כגון: תפילה לפני היציאה לקרב, תפלת הדרך לטייס ולצנחן ולצוות הצוללות, טבלאות לזמני הנחת תפילין, תקונים המבוססים ע"י ההלכה בתפלת "נחם" בתשעה באב ובברכת הלבנה ועוד כהנה וכהנה, מאות רבות של תקונים. כל העבודה הרבה הזאת של עריכת הסדור ותקון מהדורותיו נעשתה ע"י הרב הראשי לצה"ל וחבר עוזריו בנוסף לעבודתם היומיומית הקשה והמפרכת בחדרת קודש ובהתנדבות, וזכיתי אני לתרום את תרומתי הצנועה להופעת רוב מהדורותיו של הסדור.

נכון, מלאכה זו, מלאכת הקדש, נעשתה ע"י בני אדם ויתכן ויש מקום לשפורים נוספים, אך לבוא ולבקר סדור ולטעון כנגד דברים שאין בו, אין לדבר זה, ולבקורת, ולא כלום. וחושבני שצריך לאמר לו את הכתוב במסכת ברכות ל"א, ע"מ ב': "אמר רבי אלעזר: החושד את חברו בדבר שאין בו, צריך לפייסו ולא עוד אלא שצריך לברכו".

בכבוד רב

רב שחור סגן אלוף (מיל.)

עורך נכבד,

הרשו נא לי להעיר בזה בקצרה על כמה עניני בית הכנסת.

1. מקומות ישיבה: צריך להוסיף עוד 4—5 שורות כסאות כדי שיהיה מספיק מקום לכל הנכנס. חוסר מקום ישיבה ודוקא בשורות האחרונות גורם להפרעות לתפילה ומרחיק רבים מבית הכנסת. ה"שיטה" הנקוטה כיום לאלץ את המתפללים לתפוס מקומות בשורות הראשונות פסולה מכל-וכל; א. "רצונו של אדם כבודו"; רבים מהנכנסים לבית הכנסת כאורחים רוצים לשבת קרוב ליציאה מטעמים מובנים...

ב. היציאה והכניסה לספסלים הקדמיים קשה ומפריעה ליושבים ולתפילה.

ג. רוב המקומות בספסלים מסומנים ואנשים נמנעים לשבת בהם.

ד. רבים מהמתפללים באים עם ילדים (כ"ירבו) וברצונם לשבת יחד איתם בכסאות סמוכים וגם לא להפריע לתפילה ביציאה וכניסה (כדרך ילדים).

לסיכום: ענין זה הוא גורם להרחקת אורחים, וגורם להפרעה (נא לשים לב לשורות העומדים בשבת שעונים על קירות ביהכ"נ...) ונוסף לזה גורם לאי-נעימות למתפללים רבים. (אני מוכן להוסיף בע"פ נימוקים והסברים נוספים למי שלא השתכנע).

2. עניני תפילה: א. נעימות ומגנינות חדשות מדוע לא יחייבו את החזנים להביא לפחות פעם בחדש נעימה חדשה, ודוקא לפרקי תפילה שיש להם

לכבוד העורך,

טורי ישרון,

ירושלים.

אדון נכבד,

שמחתי לקרוא בחוברת חנוכה את הדברים היפים על מורי ידידי פרופ' יוסף יואל ריבלין שליט"א. הרשו לי להוסיף נדבך לתיאור פעולותיו הברוכות: בשנים שבהן למד באוניברסיטה פרנקפורט א. מ. לקראת התואר ד"ר, כתלמיד של המורחן המפורסם פרופ' הורוויץ ז"ל, פתח בית ספר ללימוד השפה העברית אשר נעשה למקום משיכה למאות תלמידים, מבוגרים וצעירים, בהם רבים כמוני שעד אז ידעו על שפת עבר לא כשפה חיה, ושלהם הוא פתח עולם חדש. זכורני — כשבאתי כתייר לארץ ישראל בשנת תרצ"א (1931), שנתים לפני עליתי, דברתי עברית בכל מקום, ולא מעט התפלאו בערי הארץ ובקיבוצים לשמוע זאת מפי "יקה" טהור, אך כשספרתי להם מי היה מורי, הבינו בוכות מי באו אלי ידיעותי.

השיעורים אצל פרופ' ריבלין שליט"א גרמו תענוג לכל אחד מתלמידיו. היה זה לימוד חי ומלבב, ואהבתו לשפתנו, ידיעותיו במקורות ולא במעט גם אישיותו החביבה היו לנו לחויה עמוקה.

אני מצטרף בכל לבי לברכת "חוק ואמץ" אשר בהם ברכתם את מורי ורביי שיי.

בכבוד רב ובברכה,

מרדכי נוי

שגיאות מי יבין

צבי קפלן

לשאלה בענין "שיר הייחוד" — והוחתם עליה שמי, משום מה. וזו ודאי טעות, כי לא אני כתבתי "תשובה" זו.

אמר המלכה"ד:

נודה ולא נבוש ששגגה שיצאה צריכה הודאה, והרי אנו מודים ומתוודים. כן נאמר ש"שיר הייחוד", ב"שואל כענין ומשיב כהלכה" שבגליון ט"ו, הוא מיסודו של מכובדנו ר' מאיר מדרן — ועימו הסליחה.

ועוד תיקון

בפיוטו של ר' שלמה בר יהודה ("טורי ישרון" טו עמ' 6 נפלו כמה טעויות והנני לתקן אותן: שורה 12 — צ"ל: תגלה.
שורה 15 — סופה של השורה מטושטש מאד, ובקריאה נוספת נתברר שצ"ל: ויאמר אלי מה א[תה רואה], זכריה ד' ב; והוא פסוק בהפטרה של שבת חנוכה.
שורה 21 — צ"ל: יהי יום ראשון.
שורה 26 — הסמוך, למעלה בשורה מובא גם נוסח אחר: הפתוח.
שורה 33—34 — צ"ל: בנר חדש יהי / ... להגיה.

במאמרי שנדפס ב"טורי-ישרון" חובת חשון ש. ז, בשם "בין אדם לחברו" — יסוד לכל התורה, נפלה טעות קטנה, שהיא גדולה. נדפס שם, בעמ' 9, טור 2, שורה 25: "האין בזה משום סתירה לגדלותו ולעליונו". משמע: בתמיה, כעין שאלה ריטורית. וזו שגיאה. צריך להיות, לא בתמיה כ"אם בניחותא: "ואין בזה משום סתירה לגדלותו ולעליונותו".

ועוד טעות נפלה באותו מאמר, בעמ' 11, טור 2, שורה 28. שם נדפס: "מבחינת הנפש". והקורא המבין בודאי יתמה: מה ענין בחינת הנפש לכאן?

אך גם זו שגגה, שיצאה כנראה מלפני המלכה"ד — וצריך להיות, בפשיטות גמורה: "מבחינת הפשט".

עוד כמה שגיאות-דפוס נפלו באותו מאמר, אך עליהן יעמד הקורא מעצמו. ואין צורך להאריך. אבל חייב להעיר על שגיאה שנפלה במקום אחר שבאותה חוברת, במדור "שואל כענין ומשיב כהלכה" (עמ' 22). שם נדפסה "תשובה"

לענין כנס התלמידים:

ברור וידוע היה לנו שטרחנו בהבאת ילדי ישראל יקרים שאינם מכוונים פעמיהם לבית הכנסת לעיתים מזומנות שכנוס מעין זה חייב לחבב על ילדינו אלה מצוות ומנהגי ישראל.

לנו העוסקים במצוה צריך עימות זה ללמד את גודל הפער ואת המצער שבהפרשות שבין אגפי העם. נראה לי שמכובדי כותב הדברים נמצא מחטיא עיקרה של הפרובלימטיקה של היחס לערכי מסורת מצדם של אלה שלא נמצאו אמונים על חינוך דתי.

אותה זרות שהרגשנו כולנו אצל תינוקות אלה כצילו של ביהכ"נ אומרת דרשני ולא רק לגבי פענח טיב הזרות אלא לגבי אותה הידברות שעליה אנו מצווים אנו — אלה שזכו בחסד הרוח שישאלו עצמם השאלה כיצד יוכו ושמא תוך כדי הלהיטות של

הקניית מירב הטוב שאפשר לתת, נמצאת מחטיא את המטרה משום שאינך בקי כלל ועיקר בטיבו ביכולתו ובמנטליות שונה של המקבל.

לפיכך אדוני המבקר לאט לך. צא ולמד את הנעשה ברחובות של עיר, ברחובך אתה כשעיניך פקוחות ואוזניך קשובות "מאי עמא דבר" כל הצרה היא בכך שאנו הקרויים דתיים עבורנו הדברים כה מובנים מאליהם בחינת "שלום עלי נפשי". דרך החינוך תאמר לך שאין עמא פויזא ראוי עדיין לתגי תגיה של מנחה לפי הדין שהוא כה מובן לך וכה בלתי מובן לאלה.

רק לימוד, הרבה לימוד שלנו שלומי אמוני ישראל כביכול ילמדנו איזו הדרך שנברור כדי לקרב רחוקים יקרים שהם עצמנו ובשרנו.

העורך

מפורטת על אירוע זה מפי אחד מחברינו החדשים. שיתוף הפעולה בין ועדת תורה ודעת, ועדת חברות ישרון ואגף לתרבות תורנית של עיריית ירושלים, הוכיח שעתידיה של הסתדרות ישרון כקהילה מונח ביסוד פעולות חברתיות המשמשות רקע למשיכת חברים ומתפללים חדשים שבית הכנסת כה צריך להם.

שונות

המקהלה שמאו שבת חנוכה מופיעה גם בתפלת שבת בבוקר זוכה להערכה בקרב המתפללים המציינים את השיפור בהופעותיה.

בקרב תתחיל הנטיעה של גינת הספריה, שנת-אפשרה ע"י תרומתו האדיבה של מר ה. ו. ווד-קליף.

באולם הספריה נקבעו השלטים הראשונים של תורמים; אנו מודים למר משה ויינברגר-גפני ולאגודת הנשים ע"י ק"ק תקות ישראל קייפטאון (באמצעות הרב והרבנים אברהם). תרומות אלה, אנו מקווים, תהיינה יומה ברוכה ודוגמא לאחרים.

כוס תנחומים

אנו משתתפים באבלו של חברנו ב"ש לוצר במות אחותו ז"ל. כמו-כן אנו משתתפים באבלו של מתפללנו י. גולדמן במות אחיו ז"ל. חברי ישרון השתתפו בגילוי המצבות של מרת אטינגר ז"ל ומרת ויינברגר-גפני ז"ל.

הסתדרות ישרון משתתפת באבלה של משפחת מצגר בהלקח מקרבה מתפללנו אביהם ז"ל, החון שרגא פייבל מצגר, שעלה מדורבן (דרום אפריקה).

בני מצוה

בפרשת וישב: ד' סטרמן מחו"ל. המברך: הרב פרופ' ישראל אברהם.

בפרשת מקץ: יהושע בנימין ופנחס ווין מחו"ל. המברך: פרופ' י. ריבלין.

בפרשת ויגש: דניאל אליהו פלדמן מחו"ל. המברך: הרב ב. צ'ריק.

בפרשת ויחי: אבנר אוטנווסר, המברך: השופט ד"ר י. בזק.

בפרשת וארא: יורם מאירוביץ, המברך: פרופ' י. ריבלין.

דרשות

בלילות שבת שמעו באי בית הכנסת המרכזי ישרון את הדרשות הבאות:

בפ' וישלח — מפי הרב שמואל טוביה שטרן מארה"ב.

בפ' וישב — מפי פרופ' י. ריבלין "גדולת יוסף".

בפ' מקץ — מפי הרב ד"ר ויינשטיין.

בפ' ויחי — מפי מר יהודה קיל "ברכת יעקב".

בפ' שמות — מפי הרב ד"ר אהרן גרינבאום "משה אהרן ומרים".

בפ' וארא — מפי ד"ר חיים גבריהו "פרעה".

בפ' בא — מפי הרב דוד כהן: "בני בכורי ישראל".

מסיבת חנוכה

מסיבה נאה לחברי ישרון ששימשו אכסניה לעולים חדשים הבאים בצל קורתנו נתקיימה בליל ב' של חנוכה. בגליון הבא תבוא הערכה

הסתדרות ישרון ומערכת "טורי ישרון"

מברכים את הפרופ' א. מ. הברמן למלאת לו שבעים שנה

ומאחלים לו שנות עבודה פוריות בחקר השירה העברית

בבריות גופא ונהורא מעליא

ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה
ת"ד 92, ירושלים

עמודי המחשבה הישראלית — פרופ' הרב שמחה בונים אורבאך

כרך א' — מהדורה מחודשת ומתוקנת — 10. ל"י
מחשבתם הפילוסופית של רבנו סעדיה גאון,
רבנו בחיי, ר' יהודה הלוי.

כרך ב' — מהדורה מחודשת ומתוקנת — 10. ל"י
מחשבתם הפילוסופית של רבנו משה בן מימון,
(מורה נבוכים) ורבי יוסף אלבו (ספר העיקרים).

כרך ג' — — 8. ל"י
מחשבתו הפילוסופית של רבי חסדאי קרשקש.

יצאו שני הכרכים הראשונים

של התנ"ך עם פירוש "דעת מקרא", יו"ל ע"י האגודה להוצאת תנ"ך עם פירוש מסורתי מיסודם
של משרד הדתות ומוסד הרב קוק

ס פ ר י ה ו ש ע

מפורש על ידי יהודה קיל

הוצאת הידור — מחיר : — 20. ל"י ; הוצאה רגילה — מחיר : — 12. ל"י

ס פ ר א י ו ב

מפורש על ידי עמוס חכם

הוצאת הידור — מחיר : — 25. ל"י ; הוצאה רגילה — מחיר : — 15. ל"י

ה מ ע ר כ ת

עורכים : פרופ' אהרן מירסקי, פרופ' פיבל מלצר, מר יהודה קיל
עורכי משנה ויועצים : הרב מרדכי ברויאר, מר זאב בלומנצויג,
הרב שאול ישראלי, פרופ' יהודה פליקס, פרופ' יחזקאל קוטשר

מגמות בפירוש "דעת מקרא"

הפירוש נועד למורה, לתלמיד המבוגר ולכל משכיל עברי. הפירוש מבוסס מצד אחד על הפרשנות
המסורתית הקלאסית, החל מפירושי חז"ל וכלה באחרוני הפרשנים בעלי מגמה מסורתית-מדעית,
ומצד שני נעזר בתוצאות המחקר המודרני בתחום הפרשנות, הפילולוגיה, הסטוריה, הגיאוגרפיה,
הארכיאולוגיה, וכו', במידה שתוצאות מחקרים אלה אינן נוגדות את מסורת ישראל

א. פאול בע"מ

הזמנות מוצרי "פיליפס" לעולים

שרות, מעבדה

רח' אבן ישראל 2, ירושלים

A. PAUL

"PHILIPS" APPLIANCES

supply serving and laboratory

**New Immigrants see us for your orders of duty
free appliances**

**בניי התעשיה
מקור ברוך, ירושלים
טל. 22932**

**ש. קריצ'מר ובניו
סמלים ומדליות
אמנות מתכת**

שיעורים בישרון :

כ ש ב ת :

דרשה בפרשת השבוע אחרי תפילת ערבית של שבת.
שעור ב"עין יעקב", ע"י מר מ. לבנון, בשעה 7.00 בבקר.
שעור ב"משנה ברורה", ע"י הרב יעקב כ"ץ, 40 דקות לפני תפילת מנחה.

ב י מ י ח ו ל :

שעור במשנה, ע"י מר מ. לבנון, בכל בוקר לאחר תפילת שחרית מגין א'.
שעור במסכת פסחים, ע"י הרב יעקב כ"ץ, בכל יום בין מנחה למעריב.
שעור בפרשת השבוע (לגשים), ע"י מר א. זלקין, בכל יום א' בשעה 8.30 בערב.
שעור במסכת בבא בתרא, ע"י הרב אליהו גרוסברג, בכל יום ג' בשעה 8.00 בערב.
שעור במורה נבוכים ע"י הפרופ' י. ליבוביץ בימי ה' בשעה 8.30 בערב.

TUREI YESHURUN

Monthly published by the Yeshurun Organization, Jerusalem

Editor: Zwi Korech

Editorial board: N. Ben-Menahem, S. Weingarten, B. Kosovski

Postal address P.O.Box 7018 Jerusalem, Israel

Single copy — \$ 1, Subscription price, 1 year, \$ 10

הוצאת מקור בע"מ

ת. ד. 7383 ירושלים

מהדורות צילום של ספרים נדירים ביהדות

ספר חמדת ימים, לא נודע שם מחברו

אוסף דרשות לשבתות ולמועדים. עם הופעתו זכתה הספר למהדורות רבות, אולם מאז שנת תקכ"ג הוחזר ולא נדפס, כי מחברו נחשד בשבתאות. לאחרונה הוכיח א. יערי, כי המחבר אינו אלא ר' בנימין הלוי מצפת, מתלמידי ר' חיים ויטאל. 4 כרכים — 180 ל"י

תרגום ארץ ישראל לתורה, כתב יד ותיקן, ניאופיטי 1

התרגום הארמי הארץ ישראלי לתורה שנותר בשלמותו בכתב יד יחיד בעולם בספריה הוטיקנית, ורק קטעים וליקוטים ממנו נדפסו בחומשים מקראות גדולות בשם "תרגום ירושלמי". 2 כרכים — 240 ל"י

תורה נביאים וכתובים, מהדורת כ. ד. גינצבורג

המהדורה המדעית של תנ"ך "מדויק היטב על פי המסורה", עם חילופי נוסחאות לפי כתבי יד ודפוסים עתיקים. 4 כרכים — 180 ל"י

משנה כתב יד פארמה, מהדורה פקסימילית

כתב יד שלם וקדום, בעל חשיבות מכרעת לקביעת נוסח המשנה. שלושה הסדרים הראשונים מנוקדים. מהדורה בת 135 עותקים. 2 כרכים — 385 ל"י

תלמוד בבלי — דפוס ראשון, ונציה ר"פ—רפ"ד

דפוס ראשון של התלמוד, הבנוי על יסוד כתבי היד הקדומים. הדפוס היחידי שלא חלו בו ידי הצנזורה הנוצרית, ששינתה וקיצצה בכל הדפוסים המאוחרים, הופיעו כרכים חדשים המכילים את המסכתות: חגיגה, יומא, ר"ה, שקלים, ביצה, סוכה, מגילה, תענית, מו"ק, ב"ק, קידושין, יבמות. 40 ל"י לכרך

כרכים נוספים בהכנה, ויופיעו בשבועות הקרובים.

מסכת אבות

לפי כתבי יד, מהדורת צ. טיילור 2 כרכים — 55 ל"י

מכלול יופי לר' שלמה בן מלך

פירושי מילים וענינים לכל ספרי המקרא צילום דפוס אמשטרדם. 2 כרכים — 56 ל"י

קטלוג חדש של כל ספרי ההוצאה יישלח לכל דורש.

שולם
ירושלים
408